

ODJECI ENGLLESKE KNJIŽEVNOSTI U HRVATSKOJ U 19. STOLJEĆU*

RUDOLF FILIPOVIĆ

I. Poznavanje engleskog jezika i književnosti

A) Predilirsko doba:

Ivan Krizmanić

B) Ilirsko doba:

Stanko Vraz

Ljudevit Gaj

Engleske knjige u knjižnicama ilirskog doba

Udio »Narodnih novina« i »Danice« u upoznavanju s kulturnim i književnim prilikama Velike Britanije

Engleski jezik i književnost poznaju i ostali predstavnici prve književne generacije iliraca

Odnos druge književne generacije iliraca prema engleskom jeziku i književnosti

C) Veze novije hrvatske književnosti s engleskom:

Franjo Marković

August Šenoa

Josip Kozarac

S. S. Kranjčević

Stjepan Miletić

Ostali književnici

Đački list »Nada« i »Nova Nada«

II. Udio engleske književnosti u književnoj kulturi hrvatskih pisaca devetnaestoga stoljeća

III. Zaključak

* Ovaj tekst dio je knjige R. Filipovića »Englesko-hrvatske književne veze« koja izlazi u izdanju Libera u jesen 1972.

I. POZNAVANJE ENGLSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

A) Predilirsko doba

IVAN KRIZMANIĆ. 1. Političkim buđenjem našeg naroda, nacionalnim osvješćivanjem, stvara se novija hrvatska književnost. S tim u vezi javlja se zanimanje i ugledanje na tuđe književnosti. U isto su vrijeme ojačale kulturne veze između Engleske i Hrvatske i razvio se interes za englesku književnost.

Potkraj 18. stoljeća javljaju se kod nas prvi dodiri s engleskom književnošću preko njemačkih prijevoda, a uskoro zatim, na početku 19. stoljeća, nailazimo na prve direktne veze. Kako je prvi i osnovni uvjet za to direktno poznavanje engleske književnosti znanje engleskog jezika, razmotrit ćemo sada prilike u nas na tom polju.

Hrvatska je u to vrijeme politički i administrativno podijeljena na tri sfere: u prvoj se osjeća mađarska prevlast, u drugoj njemačka (austrijska), a u trećoj talijanska. Kao posljedica toga slijedilo je poznavanje tih triju jezika. Iznad svega, pak, stajao je latinski kao službeni jezik. Uvjeta za učenje i poznavanje engleskog jezika uopće nije bilo, a ipak na početku 19. st. živio je nedaleko od Zagreba kulturni čovjek koji je pored ostalih jezika znao i engleski, koji je čitao knjige na tom jeziku i prevodio s engleskog na hrvatski i njemački. To je bio opat bistrički Ivan Krizmanić.

2. U rukopisnom djelu, koje se čuva u Jugoslavenskoj akademiji (Nr DCCXXXIII) pod natpisom *Ioannis Krizmanić Descriptio Abb. Ecclesiae B. M. U. de Bistrice in Regno Croatiae*, kaže se za Krizmanića slijedeće: *Linguas colit croaticam, germanicam, latinam, gallicam et nonnihil etiam ex italica et anglica.* (pogl. XXXII, *De parocho*)

Vjekoslav Štauduar u svojoj bilješci veli da je Krizmanić u mladosti naučio francuski i engleski »pokraj običnih u Austriji tri jezika« (materinski, latinski i njemački). Vladoje Dukati piše o Krizmanićevoj znanju engleskoga ovo: »Tako je valjda i Krizmanić već za vrijeme đakovanja izučavao francuski i engleski jezik, i upoznao se s remek-djelima obiju onih bogatih literatura¹.«

Da je Krizmanić vladao engleskim jezikom u tolikoj mjeri te je suvereno prevodio s tog jezika, svjedoče nam i neki prijevodi iz engleske književnosti koji su se u rukopisu sačuvali u njegovoj ostavštini.

3. Prvi njegov prijevod *Raj zgubljen – Pripovest skladno zvezanim govorenjem vu dvanajesteh knjigah ispisana po Ivanu Miltonu iz a n g l i a n s k o g a na hrvatski jezik prenešena 1827*, po riječima samoga Krizmanića vjeran je prijevod s engleskoga. »Kuliko najveć moguće je bilo, verno držal se jesem istoga Miliona, nikaj spuščajuč, nikaj premenjajuč; najmre polag lastovite njegove knjige pod napiskom: *Paradise lost: a*

¹ V. Dukati: »Život i književni rad Ivana Krizmanića«. Rad JAZU, Zagreb 1912, knj. 191, str. 1-67.

poem in twelve Book(sic!), written by John Milton: a new edition carefully corrected: Alterburg . . . 1783.« (Rukopis br. R. 3561 u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu).

U predgovoru toga prijevoda Krizmanić iznosi svoje poglede o točnosti prevodenja, pa kritizira prevodioce Miltonova *Raja* na ostale jezike, koji su prevodili previše slobodno te su ispuštali pojedine dijelove. To vrijedi naročito za Nijemca Samuela Bürda i Francuza Jacoba Delillea, koji je »dobroga Milтона skoro vsega prevrnul«. Dalje zamjera prevoditelju na latinski (izdanje iz 1768. god.), koji je Milтона tako »postrigel, da ga niti polovica ni ostala«.

Sve nam to služi kao dokaz da je Krizmanić bio veoma točan prevodilac, da je prevodio s originala, da je djelo uvijek dobro proučio prije nego je počeo raditi. Iako nije bio siguran da će njegov prijevod Miltonova *Raja* biti štampan i pristupačan širokoj publici, ipak je dao vrlo informativan predgovor i poučan komentar djelu.

Spomenuti predgovor potvrđuje da je Krizmanić dobro poznao englesku književnost, ali da nije zalazio u dubinu. Tu on o Miltonu i njegovu *Izgubljenom raju* iznosi sve što je držao važnim i zanimljivim. Neke je podatke o Miltonu uzeo iz Nemčičevih *Putositnica* (Zagreb 1845) (o Miltonovoj prvoj ženi) i iz Brockhausova leksikona (o Miltonovim trima ženama i kćerima).

Objašnjenja, koja je Krizmanić dodao prijevodu, odaju nam njegovo šire poznavanje engleske književnosti. Na str. 196. rukopisa, uz riječ *Ariel*, Krizmanić objašnjava tu riječ i citira »glasovitog anglianskog pesnika Shakespear-a«. Malo dalje citira Bulwera-Lyttona i njegovo djelo *Falkland*. Iz tih *Objašnjenja* saznajemo dalje da je Krizmanić imao »slovoječnik anglianski – zvanj Balley«.

4. Drugi je rukopisni prijevod Krizmanićev odlomak iz Shakespeareove tragedije *Romeo i Julija*, pod naslovom *Flundra – Senje zrokujuča polag – Šakspeara – najglasovitijega dramatičkoga – pismenika, od 1564 do 1616 živučega. – iz anglianskoga: – Romeo and Juliet: Nürnberg and new York . . . – u horvatsko prenešena 1836.*

Da Krizmanić nije dobro poznao engleski jezik, vjerojatno se ne bi bio dao na prevodenja Shakespearea, i to čak u stihu i prozi.

To je ujedno prvi pokušaj prevodenja Shakespearea na hrvatski. Dok se Shakespeareovo ime u »Danici« god. 1837. prvi put spominje samo s bilješkom da je on bio sin jednog mesara, dotle Krizmanić u svom usamljenom domu u Bistrici posjeduje Shakespeareovo djelo u originalu, prevodi iz njega i daje prve točne podatke o piscu.

Iako se njegovoj knjižnici nije moglo ući u trag, pa se prema tome nije moglo ustanoviti koja su sve djela iz engleske književnosti u njoj postojala, njegova rukopisna ostavština ipak daje dosta dokaza da je dobro poznao ovu književnost. Pored već spomenutih, Milтона, Shake-

spearea i Bulwera-Lyttona, Krizmanić poznaje Byrona, Bacona, W. Scotta i Thomasa Moorea, čija su imena na razne načine zastupljena u njegovoj rukopisnoj zbirci *Diversa Carmina Ex Collectione Joannis Krizmanić*, a poznaje i A. Popea i Macphersonova *Ossiana*, kojih se po jedna pjesma nalazi u njegovim prijevodima s engleskoga na njemački.

B) Ilirsko doba

STANKO VRAZ. 1. Najbliži, ako ne bolji i jači od Krizmanića, bio je po poznavanju engleske književnosti i znanju jezika Stanko Vraz. Poznata je činjenica da je Vraz poznao englesku književnost, da je naučio engleski još za svoga školovanja i da je englesku književnost volio to više što ju je bolje upoznao.

Velika je šteta što Vrazova knjižnica nije u cjelini sačuvana ili što bar nisu popisane knjige, koje je sadržavala. Dukat je zabilježio² da se u Sveučilišnoj knjižnici, koja je preuzela Vrazovu ostavštinu od Muzejske knjižnice, nije našla nijedna engleska knjiga. Ova je Dukatova tvrdnja utoliko zanimljiva što Marković za Vrazovu knjižnicu veli^{2a} da su se u njoj nakon Vrazove smrti našle knjige koje je sigurno već prije god. 1833. upotrebljavao, tj. gramatike, rječnici, zbirke pučkih pjesama i vođeci pjesnici na tuđim jezicima, pa i na engleskom.

Ali ipak iz raznih zapisaka, pisama i bilježaka Vrazovih suvremenika možemo zaključiti da je Vraz prvi od iliraca koji je vladao engleskim jezikom, čitao englesku literaturu, prevodio s engleskog originala i zanimao se za tu književnost više nego njegovi suvremenici, koji su poznavali englesku književnost mahom slučajno. To doznajemo i iz Vrazovih pisama³ gdje se spominje da je on već 1834. i 1835. »tjerao u Gracu grčki, francuski i engleski«.

Dukat pretpostavlja⁴ da je Miklošič naveo Vraza da uči engleski, jer ga Vraz u posveti povjestice *Babji klanjac* (1839) proglašuje svojim učiteljem koji ga je vodio kroz tuđe književnosti.⁵

Trstenjak je zabilježio da mu je Vraz bio učiteljem u engleskom jeziku, a obojici da je bio »provodič Jakob Šoklić«, s kojim da su čitali u izvoru Shakespearea i Byrona.

² Dukat. *O Urazovim pjesničkim prijevodima s engleskog*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 9/1901, str. 187.

^{2a} *Uvod* Franje Markovića za *Izabrane pjesme*, Zagreb 1880, MH, str. 6.

³ Pismo br. 12 pisano tokom 1836.

Pismo br. 51 pisano iz Graca 10. XI 1841.

⁴ Dukat. *Isto* kao u bilj. 2.

⁵ Znaš li, s tobom kruge vedre
Od Marona i Omiera,
Od Byrona, Alighiera
Kad prolazil do Savedre.

2. Vraz je svoje prijevode s engleskog započeo još u Gracu. Iz njegova pisma Gaju⁶ doznajemo da je god. 1835. imao već prijevode iz tuđih književnosti pod naslovom *Tuđinke, vrstu dobrih, viteških tuđih naroda pjesme (tj. Angliana, Francuza . . .)*.

Kasnije, za svoga boravka u Bistrici, Vraz se ponovo latio prevodenja s engleskoga. Razlog je tome bio što u to vrijeme nije imao djela iz slavenskih književnosti, prikladnih za prevodenje, pa je zamolio Babukića⁷ da mu pošalje engleskih knjiga jer da »mora u Engleze dirati, kad nema što da prevodi iz slavenskoga«.

Vraza su u krugu iliraca držali autoritetom za jezike. On, na primjer, dru Užareviću savjetuje da tuđa (francuska, engleska) vlastita imena piše onako kako ih pišu stranci sami, pa mu popravlja »nekoju englesku riječ, koju je krivo napisao«.⁸

I Lj. Vukotinić potvrđuje da je Vraz poznavao englesku književnost i mnoge tuđe jezike, jer kaže⁹ da je »Vraz poznavao i razumio mal da ne sve jezike, te da je čitao u originalu Byrona, Shakespearea i druge«. Sličnu potvrdu pruža nam i Ivan Milčetić, koji kaže¹⁰ da su Vrazu bile poznate sve veće evropske literature.

Vrazovo čitanje engleske literature ostavilo je tragova i u njegovoj korespondenciji. Kad je (30. I 1840) pisao iz Zagreba Rakovcu u Bistricu o neuspjeloj akciji oko kupnje kazališta, Vraz citira dva stiha iz *Hamleta* na engleskom.¹¹

O daljem i širem Vrazovu poznavanju engleske literature naći ćemo dokaza i u korespondenciji ostalih iliraca, pa i u njihovim dnevnicima. Vraz piše¹² Rakovcu o Bulweru-Lyttonu i moli ga, da mu pošalje njegovo djelo *Falkland*. Još zanimljiviji podatak o poznavanju engleske književnosti od Vraza i ostalih iliraca pruža nam Dragutin Rakovac.¹³ On govori da su Demeter, Vraz, Šandor,¹⁴ Kukuljević i Rakovac raspravljali o evropskim književnostima, da su njemačku književnost upoređivali s engleskom i francuskom, s osobitim obzirom na pjesništvo uopće, roman, dramu i veselu igru. Ne treba naročito naglašavati da je to jedan od najboljih dokaza za njihovo dublje (a ne samo općenito) poznavanje i engleske literature.

⁶ Pismo Gaju br. 315, Grac 11. listognoja 1835.

⁷ Pismo Babukiću od 1. prosinca 1840.

⁸ Pismo Gaju br. 327, Bistrica 13. siječnja 1841.

⁹ »Hrvatski svjetozor«, Zagreb 2/1878, str. 298.

¹⁰ »Hrvatski dom« 1878, br. 38, str. 187.

¹¹ Vraz je zapravo izmijenio originalne stihove:
There are more things in heaven and earth, Horatio.
Than are dreamt of in your philosophy.

u:

There are more things in heaven and earth,
Than are dreamt of in our philosophy.

¹² Pismo od 3. X 1837.

¹³ Dnevnik 25. X 1843.

¹⁴ Mirko Šandor Gjaljski (de Gyala)

3. Vraz je u nekim slučajevima prevodeći s engleskoga ipak bio dosta oprezan. Prevodeći prvu polovinu Byronova *Sužnja Chillonskoga*, on se pomagao Böttgerovim njemačkim prijevodom, ali je dvije godine kasnije drugu polovinu preveo bez pomoći njemačkoga izdanja.

On je bio svjestan kako je teško prevoditi s engleskoga, pa je svoje poglede na to iznio u obliku lingvističke rasprave.¹⁵ Glavnu teškoću vidi Vraz u tome što engleski obiluje jednosložnim riječima. U engleskom su jeziku, naime, rijetke višesložne, a u hrvatskom jednosložne riječi, pa prevodilac – po Vrazovu mišljenju mora promijeniti mjerilo originala. Između engleskoga i hrvatskoga nema jezične srodnosti. Golema organska razlika između hrvatskoga i engleskoga ponukala je Vraza da Byronovu pjesan iz četverostopnog jamba prebaci u peterostopni trohej narodnih pjesama, kako bi na taj način ljepše prenio »krasotu misli samobitnih najizvrsnijeg pjesnika, što ga ima svijet zapadni vijeka sadašnjega«.

Iako imamo dosta dokaza da je Vraz dobro poznao engleski, ipak njegovi prijevodi obiluju netočnim i pogrešnim mjestima.¹⁶ To, međutim, ne treba uzeti kao neznanje jezika; razlog je tome što Vraz nije uvijek nastojao da prevodi vjerno, nego je slobodno pjesnički prerađivao i parafrazirao, te polagao važnost više na misao nego na pojedine izraze.

LJUDEVIT GAJ. Ljudevit Gaj je vrlo rano došao u dodir s engleskom književnošću. On je još god. 1826. svojoj knjižici *Die Schöns- ser bei Krapina* stavio motto iz *Ossiana*. To je najraniji spomen *Ossiana* u našoj književnosti;¹⁷ taj je motto na njemačkom jeziku.

I u Gajevu kasnijem radu nalazimo dokaza da se bavio engleskom knjigom. U članku *Kratki uvod u dogodovštinu velike Ilirije – I. Pogled na opće-europejsko narodo- i jezikoslovje*¹⁸ Gaj spominje djela engleskih autora¹⁹ s toga područja. Gajeva je knjižnica najbolji dokaz da je on znao engleski, jer u njoj se nalazilo oko 60 knjiga koje se tiču engleske filologije i književnosti.²⁰ Među njima su se nalazili rječnici i udžbenici engleskoga jezika, najbolja djela engleske lijepe književnosti i druge knjige različita sadržaja. Da li je Gaj baš govorio engleski ili se njime samo služio, ne može se sa sigurnošću utvrditi. Njegovo bavljenje engleskom knjigom govori u prilog obojemu. Gajeva popularnost u Engleskoj, njegove veze s engleskim slavofilima toga doba i njihovi posjeti Hrvatskoj i Gaju svakako su dokaz uske povezanosti s engleskom kulturom i njegovim interesom za nju.

¹⁵ Predgovor *Sužnju Šiljonskom*.

¹⁶ Dukat, *Isto* kao u bilj. 2.

¹⁷ Šurmin, *Hrvatski preporod*, Zagreb 1903–1904, knj. I, str. 121.

¹⁸ »Danica ilirska«, Zagreb 2/1836, br. 18, str. 69–72.

¹⁹ W. Whiter, *Etymologicon Universale*, Cambridge 1811.

A. Murray, *History of the European Languages*, 1823.

²⁰ Velimir Gaj, *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1875.

Nedatirano pismo Engleskinje G. Muir Mackenzie, upućeno Gaju iz hotela u Zagrebu, a pisano njemačkim jezikom,²¹ potiče sumnju da Gaj nije govorio engleski. Može biti da se on tek nakon prvog susreta s Engleskinjama G. M. Mackenzie i I. P. Irby više zainteresirao za engleski jezik i tada nabavio one udžbenike engleskog jezika, koji su se nalazili u njegovoj knjižnici.

ENGLLESKE KNJIGE U KNJIŽNICAMA ILIRSKOG DOBA. 1. Krizmanić i Vraz nisu jedini iz kola iliraca koji su poznavali englesku književnost i čitali je na originalu zahvaljujući svome znanju engleskog jezika. Ostali književnici i javni radnici nisu zaostali mnogo za njima.

Poznavanje engleske književnosti kod ostalih iliraca nije sistematsko i ne dolazi uvijek preko originala. U većini slučajeva to je posljedica slabijeg poznavanja engleskog jezika. Ipak viđeniji ilirci znaju toliko engleski jezik da čitaju djela engleske književnosti na originalu koja su mogli naći u mnogim knjižnicama.

Tadašnje su knjižnice, privatne i javne, imale dosta engleskih knjiga i vrlo mnogo prijevoda iz engleske književnosti. Stare knjižnice plemićkih kurija i odnarođene gospode u gradovima, koje su posjedovale prvotiske djela engleske književnosti iz 18. st., nisu sigurno bile pristupačne širim slojevima pa ni našim preporoditeljima, premda bi im one bile mogle pružiti mnoštvo djela iz toga područja. Sa sigurnošću možemo utvrditi da su ostale knjižnice (za koje danas znamo da su tada postojale), bile pristupačne ilircima i da su imale djela engleske književnosti na originalu i u prijevodu.

Prva je i možda najbogatija knjižnica, preko koje su ilirci imali najbolju priliku da se upoznaju s glavnim djelima engleske književnosti, Gajeva knjižnica. Iz djela njegova sina Velimira *Knjižnica Gajeva*²² saznajemo koje su se sve engleske knjige nalazile u toj knjižnici i tako bile na raspolaganju svim ilircima.²³

Čitaonica ilirska u Zagrebu također je imala engleskih knjiga. Osnova čitaonice²⁴ predviđa da će se kupovati knjige i časopisi i na tuđim jezicima, pa i na engleskom, »na koliko se domovine i narodnosti naše dotiču, ili inače hasnovite znanosti i plemenitu i ugodnu zabavu u sebi sadržavaju«. Sabor čitaonice ilirske zagrebačke²⁵ donio je, god. 1841, zaključak da se Tadiji Brkuću zahvali što je poklonio jedan sanskritsko-engleski²⁶ rječnik izdan u Engleskoj. To nam svjedoči da su engleske knjige ulazile u čitaonicu kupnjom i poklonima.

²¹ Neštampana Gajeva korespondencija.

²² Velimir Gaj, *Isto*, kao u bilj. 20.

²³ Velimir veli u predgovoru da je knjižnica bila »izvor, iz koga su preporodnici, ilirski novovjerci, zajedno s preporoditeljem crpli okrepe potrebne i umu i srcu svomu«.

²⁴ »Danica ilirska«, Zagreb 4/1838, br. 31, str. 121–122.

²⁵ »Danica ilirska«, Zagreb 7/1841, br. 7, str. 23.

²⁶ *Coshacor Dictionary of the Sanscrit Language by Amera Sinha: with an English Interpretation and Annotations*, by H. T. Colebrooke, 1808.

Privatne knjižnice pojedinaca sadržavale su i engleskih djela. Pored Gajeve knjižnice, iz koje imamo točan popis engleskih knjiga, imamo Kukuljevićevu Jugoslavensku knjižnicu s manjim brojem nevažnih engleskih knjiga, Mažuranićevu, za koju ne znamo sigurno kada je popunjena (možda kasnije²⁷), Vukotinovićevu knjižnicu, u kojoj su se engleska djela nalazila u njemačkom prijevodu²⁸ i dr.

2. Ali ne samo to činjenično stanje da su se engleske knjige nalazile u pojedinim knjižnicama i da su ih ilirci čitali već cjelokupni stav iliraca prema engleskom jeziku i engleskoj književnosti svjedoči da je odjek engleske književnosti u Hrvatskoj u doba formiranja naše novije književnosti bio jak. Ilirci neprestano citiraju nešto iz engleskog ili u vezi s Engleskom. To nije bila samo moda toga vremena već izgrađen i stalan interes za jednu stranu zemlju, njezinu kulturu, jezik i književnost. U gotovo svakoj kulturnoj manifestaciji ilirske ere nalazimo potvrde za gornju tvrdnju, a pojedini jači anglisti rezultat su toga zajedničkog odnosa cijele sredine prema Engleskoj i njezinim predstavnicima na kulturnom i književnom polju.

Tako treba razumjeti da u gotovo svakog predstavnika ilirskog doba nalazimo stanovit interes za Englesku izražen na razne načine: znanjem jezika, poznavanjem engleske književnosti, prevodenjem djela engleske književnosti ili spominjanjem predstavnika te književnosti u svojim književnim djelima.

Teško je danas točno utvrditi stupanj znanja engleskog jezika pojedinih iliraca. Nije bitno koliko je to znanje bilo, već to da je postojalo i da je omogućavalo pojedincima direktan dodir s engleskom književnošću. U nekoliko slučajeva možemo sa sigurnošću utvrditi da su ilirci učili engleski i poznavali ga. U nekim slučajevima postoje samo indicije.

Mnogo je važnija okolnost što su oni tome pridavali stanovitu važnost i što su to u privatnom životu i izražavali na nekoliko načina. Već sama činjenica da su sami učili engleski, govori mnogo. Još više nam kazuju njihova pisma, iz kojih vidimo da je taj jezik ulazio i u njihov privatni život (Nemčić²⁹). U svojim poslovnim odnosima smatrali su taj jezik kao nešto spomena vrijedno (Šulek³⁰).

Kada pak dođemo do njihova citiranja iz engleske književnosti u privatnim pismima (Vraz) ili književnim djelima (Nemčić), onda se ne možemo složiti s Dukatom kad kaže da je Nemčićevo citiranje engleske književnosti bila književna moda toga vremena.

UDIO »NARODNIH NOVINA« I »DANICE« U UPOZNAVANJU S KULTURNIM I KNJIŽEVNIM PRILIKAMA VELIKE BRITANIJE. Velikoj Britaniji bio je posvećen znatan dio prostora u ilir-

²⁷ Barac: *Mažuranić*, Zagreb 1945.

²⁸ O. Sojat: *Lj. Vukotinović* (doktorska disertacija u rukopisu).

²⁹ Pismo Vrazu 30. XII 1839.

³⁰ U pismu Lj. Gaju Šulek spominje kao svoju kvalifikaciju da je učio engleski jezik.

skim »Narodnim novinama«; tamo nalazimo velik članak u kojem se prikazuje Velika Britanija i njezin parlamentarni i politički život,³¹ razne »dopise« i »glasove« iz Londona, članke »polag londonskih novina«,³² pa prenošenje različitih vijesti iz *Timesa* (»anglianske novine u Londonu«),³³ *Morning Posta*,³⁴ *Blackwood Magazina*,³⁵ među kojima one o O'Connellu zauzimaju jedno od najvažnijih mjesta. Zanimljivo je naglasiti da se O'Connellova borba tretira ovdje kao neki politički ideal komu su težili ilirci, jer je borba Hrvata bila u mnogočemu slična borbi Iraca. To se provlači uglavnom kroz prve tri godine (1835, 1836, 1837) »Narodnih novina«, pa je čitalac toga vremena mogao dosta toga saznati o Velikoj Britaniji. Kasnije se taj interes prebacuje s političkog na jezično-literarno područje.

U »Narodnim novinama« npr. može se naći objašnjenje engleske riječi *bill*,³⁶ spominje se izraz *it's all right*,³⁷ navode se stihovi iz engleske himne na originalu,³⁸ anegdote o Byronu³⁹ itd. Sve to s jedne strane svjedoči kako je široko bilo znanje suradnika »Novina« i »Danice«, a s druge strane pokazuje što je čitalačka publika mogla doznati.

»Danica« je paralelno s »Novinama« širila kulturni horizont svojih čitalaca, naročito u književnom smjeru. Ona počinje⁴⁰ s bilješkama o jeziku navodeći da prema najboljim rječnicima⁴¹ engleski jezik ima 37000 riječi, zatim prelazi na engleske književnike, spominje Popea⁴² (prvi put), donosi⁴³ podatke o engleskim pjesnicima⁴⁴ Benu Jonsonu, Shakespeareu, Collinsu, Grayu, Th. Mooreu, Burns, Youngu, W. Scottu i o engleskim učenjacima Baconu i Newtonu. »Danica« zalazi u detalje kada govori o Josephu Lancasteru i »pobjedi njegova školskog sistema«.

Za neke je od tih priloga bilo potrebno i nešto znanja engleskog jezika i poznavanje prilika u Engleskoj. Što dalje pratimo ilirsku štampu, a naročito »Danicu«, dolazimo sve više do uvjerenja da je grupa iliraca, koja je radila oko »Novina« i »Danice«, uistinu imala stanovito znanje engleskog jezika i da se neprestano zanimala za to područje. Uz

³¹ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 2.

³² »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 3, str. 9.

³³ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 5.

³⁴ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 6.

³⁵ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 62.

³⁶ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 27.

³⁷ »Narodne novine«, Zagreb 1/1835, br. 78.

³⁸ »Narodne novine«, Zagreb 3/1837, br. 61.

³⁹ »Narodne novine«, Zagreb 3/1837, br. 62.

⁴⁰ »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, Zagreb 1/1835, br. 48, str. 290.

⁴¹ To će biti prema rječniku Dr Johnsona (1806), koji se nalazio u Gajevoj knjižnici, jer taj primjerak ima tintom označene znakove u svrhu brojenja riječi.

⁴² »Danica ilirska«, Zagreb 2/1836, br. 1, str. 4.

⁴³ »Danica ilirska«, Zagreb 3/1837, br. 10, str. 40.

⁴⁴ »Danica ilirska«, Zagreb 3/1837, br. 4, str. 14.

književni oglas za zbirku narodnih pjesama spominje se⁴⁵ djelo Dr. Bowringa *Specimens of Russian, Polish, Cheskian and Servian poetry* kao i članak gđe Talvj u *North American Review* o našoj narodnoj poeziji. Ovo oboje svjedoči da je recenzent znao engleski. Još je jači dokaz za ovu tvrdnju članak *O umjerenosti*, koji je izašao u londonskom časopisu *Athenäumu*, a prenio ga je *Ost und West*, odakle je preuzet u »Danicu«. U tom se članku, koji je prikaz Channingove knjige *An Adress of Temperance*, donose izvaci iz te knjige i, što je za nas najzanimljivije, tumače se neke riječi tako da se u zagradi daje njemački i engleski izraz.⁴⁶ U članku se spominju Shakespeare, Milton, Bacon, Newton. Autor članka V. B. (to bi mogao biti Vjekoslav Babukić) sigurno je namjerno u tekstu ostavio engleske riječi, jer pored njih ima uvijek i njemačka tumačenja. Takvih slučajeva uvođenja engleskih riječi u hrvatski tekst ima više.⁴⁷

Zastupnici engleske književnosti i nauke često se citiraju u »Danici«. Jedan od prvih, o kome se nešto više govori u vezi s njegovim radom na odgoju jest John Locke.⁴⁸

Vrlo je značajno izlaganje urednika »Danice« koji kaže da su njegovi suvremenici »strasno zaljubljeni i opiti tuđom literaturom, npr. njemačkom, francuskom, talijanskom, engleskom itd., pa za svoju ništa ne mare...« ali, veli on dalje, našim ljudima treba na hrvatskom jeziku prikazati nastojanja tuđih naroda oko literature i ostalih grana ljudske djelatnosti, pa će i oni pokušati da postignu isto.⁴⁹

ENGLESKI JEZIK I KNJIŽEVNOST POZNAJU I OSTALI PREDSTAVNICI PRVE KNJIŽEVNE GENERACIJE ILIRACA. 1. Dokazati znanje engleskog jezika i poznavanje engleske književnosti od vodećih ličnosti ilirskog pokreta kao što su Ljudevit Gaj i Stanko Vraz, a i od I. Krizmanića, nestora iliraca, ne bi bilo dovoljno za naprijed iznesenu tvrdnju, naime, da je to bila opća pojava. Ali ako dokažemo da je cijela prva književna generacija – Vraz, Mažuranić, Preradović, Demeter, Nemčić, Dragojla Jarnevićeva i dr., da spomenemo samo vodeće književnike – a većina od druge generacije – Bogović, Jurković, Kazali, Veber-Tkalčević i dr. – da su se svi oni zanimali za englesku književnost, poznavali je neki više a neki manje, da su čitali djela iz engleske književnosti u originalu i prijevodu, da su se oduševljavali njima i da su ta djela našla odjeka u njihovu vlastitom stvaranju – onda je gornja tvrdnja opravdana. Većina njih prevodila je iz engleske književnosti i pisala o književnim pojavama u Engleskoj i tako približila tu književnost široj čitalačkoj publici.

⁴⁵ »Danica ilirska«, Zagreb 5/1839, br. 26, str. 103; br. 28, str. 109.

⁴⁶ Tu su: self-control, depression, excitement, manners.

⁴⁷ »Danica ilirska«, Zagreb 5/1839, br. 35, str. 138–139: barbarous and ruffians (barbarima i razbojnicima) nazvao je hrvatske seljake engleski putnik Gleg – veli pisac članka *Obrana proti klevetnomu jednomu nasrnutju na Horvate*.

⁴⁸ »Danica ilirska«, Zagreb 5/1839, br. 36, str. 142–143.

⁴⁹ »Danica ilirska«, Zagreb 6/1840, br. 21, str. 82–84.

Vrazov je rad ovdje već dovoljno prikazan, i njegovo je vodeće mjesto potpuno opravdano. On zaslužuje ime prvoga hrvatskog anglista većih razmjera jer je svojim radom obuhvatio široko polje i uspio mnogo u populariziranju engleskog pjesništva u nas.

Ivan Mažuranić je, po izjavi svoga sina Vladimira, među ostalim jezicima znao i engleski, čitao pjesnike na tuđim jezicima i proučavao ih.⁵⁰ U njegovoj pjesmi *Filozofija i pjesništvo* (1835) spominje se Milton, a Vladimir Lunaček⁵¹ vidi u Lordu Byronu i njegovoj pjesmi *The Corsair* velik uzor Mažuranićevu *Smail-agi*. Lunaček analizira obje pjesme i navodi stihove koji se podudaraju, te nalazi sličnost *sujet-a* i strukture.^{51a}

Za Petra Preradovića ne može se utvrditi da li je znao engleski. Englesku je književnost sigurno poznao, ako ne na originalu a ono na njemačkom, jer u to je vrijeme engleska književnost sa svojim najvećim piscima Shakespeareom, Miltonom, Byronom i Scottom bila dobro poznata svim literarno obrazovanim ljudima zapadne Evrope, među kojima se tada nalazio i P. Preradović. Iako nema direktnih utjecaja engleske književnosti u književnom stvaranju Petra Preradovića, ipak se mogu naći odjeci pojedinih engleskih pjesnika. Utjecaj Miltonova *Izgubljenog raja* neće biti znatan,⁵² već su obojica stupali istim putem:⁵³ Preradović je za *Prve ljude* pozajmio neke motive u Miltona, ali je drukčije njegov ep samostalan tendencijom i obradbom (David Bogdanović).

S engleskog je Preradović preveo Byronovu pjesmu *Pozdrav domovini*⁵⁴ iz *Childe Harold's Pilgrimage* i ulomaz iz *Sužnja Chillonskog*.⁵⁵

2. Dimitrije Demeter je još kao dijete došao u dodir s engleskom književnošću jer se u njegovoj obiteljskoj knjižnici među knjigama za djecu nalazio i *Robinson Crusoe*. Kasnije, na studijama u Grazu (1827–29) mogao je i on, kao i ostali hrvatski studenti, doći u još uži kontakt s engleskom knjigom, a u Beču, gdje se oduševljavao za kazalište, sigurno je usisao i duh Shakespeareovih drama. Tamo se kretao u društvu hrvatske mladeži, kojoj je veliki uzor bio pjesnik Byron.

God. 1838. Demeter upoređuje Gundulića s Byronom, 1841. prevodi englesku dramu *Obalarova kći* i dotjeruje preradu *Romea i Julije* za naše kazalište.⁵⁶

⁵⁰ *Pjesme Ivana Mažuranića*. Izdao Vladimir Mažuranić, Zagreb 1895, str. 8.

⁵¹ *Kritika*, Zagreb 3/1922, br. 10–12, str. 466.

^{51a} I Antun Barac nalazi veza između Byrona i Mažuranića u pojedinim Mažuranićevim stihovima i u osnovnom sukobu u pjesmi *Smrt Smail-age Cengijića*. A. Barac: *Mažuranić*, Zagreb 1945, str. 373.

⁵² Dukat, *P. Preradović i engleska književnost*, »Savremenik« XIII/1918.

⁵³ Šrepel, *Milton i Preradović*. »Vienac«, Zagreb 17/1885, br. 2, str. 30–31; br. 3, str. 42–46; br. 4, str. 58–59; br. 5, str. 76–79; br. 6, str. 92–95.

⁵⁴ »Vienac«, Zagreb 1/1869, br. 4, str. 73.

⁵⁵ *Pjesnička djela. Ujékopis*, Zagreb 1873.

⁵⁶ Povodom premijere zagrebački časopis »Croatia« (23. XI 1841) piše da je u ovoj siromašnoj preradbi samo prizor u grobnici dobar, jer ga je preradio sam

U Demeterovu originalnom radu odrazila se njegova književna kultura i njegovi uzori u engleskoj književnosti: Shakespeare i Byron. Kompozicijski oblik i slog Demeterove pjesme *Grobničko polje* sjeća na Byronov način pjevanja u *Childe Haroldu*.⁵⁷ Prema Markoviću Demeter se zbog svoga zanosa za helenstvo i nehotice povodio za Byronom.

U *Grobničkom polju* nalazimo i reminiscenciju na Shakespearea: »Pepeo kosti ljubavnika od Verone...«, koji je stih objašnjen bilješkom »Tragična ljubav Romea i Julije svem je svijetu poznata iz Shakespeareove divne tragedije.«

U *Teuti* se takvih reminiscencija može naći mnogo više.⁵⁸ Sve to dokazuje dobro Demeterovo poznavanje te dvojice engleskih pjesnika i jak odjek koji su njihova pjesnička djela imala u njegovu vlastitu književnom stvaranju.

3. Za Nemčićevo znanje engleskog jezika⁵⁹ nemamo direktnih dokaza iako nas neki primjeri, kao njegovo pismo Vrazu⁶⁰ i mnoštvo engleskih riječi koje u djelima upotrebljava, upućuju na pretpostavku da je znao toliko koliko je potrebno za čitanje engleskih djela.⁶¹ Nemčić poznaje englesku književnost dobro; to pokazuje u svojim originalnim djelima. To je znanje stekao vlastitom inicijativom nakon svršenih škola. Kada je vidio da mu je obrazovanje krnje, dao se na čitanje i učenje, te je za kratko vrijeme upoznao uz ostale velike književnosti i englesku.⁶²

Nemčićevo dobro poznavanje engleske književnosti odrazilo se u njegovim djelima vrlo jasno i očito.

U prvoj polovini prošlog stoljeća bio je na kontinentu vrlo popularan engleski pisac Lawrence Sterne, a naročito njegovo putopisno djelo *A Sentimental Journey*. I u Hrvatskoj je to djelo našlo odjeka. U ilirsko doba izašao je pamflet *Srčike* pod imenom Ivana Sternea. Nemčić u

g. dr. Demeter, i to prema Shakespeareu... Batušić: *Prva preradba Shakespearea u zagrebačkom kazalištu*. »Kazališni list« 1946/47, br. 41, str. 6.

⁵⁷ Marković, *Uvod u Teutu i Grobničko polje*, Zagreb 1891, MH, str. 130.

⁵⁸ Franjo Marković je uspoređivao pojedina mjesta i scene iz *Teute* sa Shakespeareovim dramama *Rikard III* i *Julije Cezar*, Rad 80, 1885. Dukat: *Neke Shakespeareove reminiscencije u Demetrovoj 'Teuti'*. »Školski vjesnik«, 1900.

⁵⁹ U Nemčićevim *Putositnicama*, III izdanje, Zagreb 1942, knj. 2, str. 64, nalaze se dva mjesta koja govore protiv pretpostavke da je Nemčić govorio engleski, ali ne protiv toga da je engleski mogao čitati.

Nemčić veli: »Gosp. Č... koji je engleski razumio, u jednom zapisniku čitao...«

Gosp. Čumikov, koji je njihovo englesko vrćanje razumio prišapne mi, da je moj izraz »karikatura«, njihov corpus delicti.

⁶⁰ Pismo iz Koprivnice 30. XI 1839. koje ima P. S. *Be strong, live happy and love!*

⁶¹ Dukat u *Bilješkama uz Nemčićeve Putositnice*, Rad JAZU, 1942, knj. 273, str. 1-78, veli da je N. englesku književnost poznao po prijevodima.

⁶² Dukat, *Predgovor Putositnicama*, Zagreb 1942, III izdanje, knj. 1.

svojim *Putositnicama*⁶³ spominje Yoricka,⁶⁴ što je jasan dokaz, da je Sterneovo djelo poznao. Uostalom, i Nemčićevi suvremenici poznavali su to isto djelo i dovodili *Putositnice* u vezu sa Sterneovim putopisom.⁶⁵

Pišući o Nemčiću, Bogović ništa ne spominje da bi on pratio englesku književnost. Iz Nemčićevih djela saznajemo kako je širok bio opseg njegove lektire.⁶⁶ Navodi iz engleske književnosti u *Putositnicama* svjedoče da je Nemčićevo poznavanje engleske književnosti bilo vrlo široko; on poznaje *A Sentimental Journey* od Sternea (I, str. 57), *Otela* od Shakespearea (I, str. 184), Shakespeareova *Mletačkog trgovca* i romane Jamesa Fenimora Coopera (I, str. 185), Shakespeareova *Romea i Juliju*, *Izgubljeni raj* Miltonov; spominje biografske podatke o Byronu, Drydenu i Shakespeareu (II, str. 25. i 39); citira Byrona (II, str. 74) i Bulwera-Lyttona (*moto* II, str. 108); daje još podatke o Byronu (II, str. 110. i 120); dokazuje da poznaje Byrona i njegovo djelo *Don Juan* (II, str. 127), Bulwera-Lyttona i njegovo djelo (II, str. 151).⁶⁷ Među Nemčićevim se ljubimcima nalazi i Thomas Moore, tada na kontinentu i u Hrvatskoj vrlo popularan engleski pjesnik, što svjedoče mnogi prijevodi iz njegovih pjesama. Njegove stihove na originalu⁶⁸ uzeo je Nemčić kao *motto* za *Turice* (4. i 10).⁶⁹

4. Bogovićevo prijateljevanje s Nemčićem nesumnjivo je ostavilo dubljih tragova na obojici. Pobratimi su u Moslavini i u Koprivnici proučavali inozemne klasike,⁷⁰ među kojima su se nalazila i djela engleske književnosti. Poimence i točno nabrojiti te pisce nije moguće, ali da su među njima bili W. Scott i Shakespeare, možemo sa sigurnošću utvrditi. U ta dva područja – historijski roman i drama – Bogović je od Scotta i Shakespearea mnogo naučio.

Je li on poznao engleski jezik i je li svoje uzore čitao na originalu ili u prijevodu, ne možemo sa sigurnošću reći. Njegov stav prema engleskoj književnosti i engleskim klasicima jasan je ne samo iz njegovih originalnih djela već i iz »Nevena«, dok je on bio njegovim urednikom. Bogović poznaje englesku književnost vrlo dobro, a naročito Shakespearea. On u Shakespeareu nalazi svoga najvećeg uzora. Potanja analiza njegovih djela pokazuje koliko je Bogović pod utjecajem Sha-

⁶³ Nemčić, *Putositnice*. Zagreb 1942, III izdanje, str. 57.

⁶⁴ Yorick je pseudonim Sterneov u *Sentimentalnom putovanju*.

⁶⁵ Vraz je pisao Vaclavu Staneku 30. V 1846. povodom izlaska *Putositnica* ovo: »Djelo naliči najviše na glasovit *Sentimental Journey* od Sternea, bez da je i najmanja krpež od tog engleskog umotvora, nego samostalno izvorno.« *Archiv für slav. Phil.* 36/1916, str. 483–495.

⁶⁶ Dukat veli da bi bilo krivo uzeti da je N. svakog pisca i svako djelo koje spominje, uistinu pročitao i proučio. *Rad JAZU*, Zagreb 1942, knj. 273, str. 41–46.

⁶⁷ Citirano prema III izdanju Nemčićevih *Putositnica*, Zagreb 1942.

⁶⁸ *All that's bright must fade* i *Weep your hour is past*.

⁶⁹ *Pjesme Antuna Nemčića*, Zagreb 1851.

⁷⁰ M. Šrepel, »O životu i radu M. Bogovića«, uz *Pjesnička djela* M. Bogovića, Zagreb 1895, sv. 3.

kespeareova duha i njegovih dramskih elemenata.⁷¹ To je svakako posljedica njegove lektire, ali i sklonosti da se povede za općom atmosferom zapadnoevropskih književnosti toga doba, koje su stajale pod snažnim utjecajem engleskih klasika Shakespearea, Byrona i Scotta.

5. Među najranije poznavaoce engleske književnosti u ilirsko doba ide Dragojla Jarnevićeva. Već oko 1835. poznaje ona – osim drugih – naročito Byrona. U svom neobjavljenom *Dnevniku* piše Dragojla – u godini 1837 – o Byronu i zanosi se tim pjesnikom slobode i predvodnikom evropskog romantizma. Iz njezina životopisa,⁷² koji je zapravo ona sama napisala,⁷³ saznajemo da je u Mlecima imala priliku naučiti različite jezike. Pretpostavljamo da je naučila i engleski, jer ju je engleska obitelj lorda O'Connora htjela uzeti k sebi kao odgojiteljicu s time da s njima putuje u Aleksandriju i u Englesku. Dragojlina velika ljubav za rodni kraj i njezin preporodni zanos spriječili su je da primi tu službu. Među književnim ljubimcima njene mladosti spominje se pored Byrona, Coopera, Walter Scott i dr.⁷⁴

6. Knjige koje su se nalazile u Jugoslavenskoj knjižnici Ivana Kukuljevića⁷⁵ ne pokazuju naročit interes njihova vlasnika za englesku književnost u užem smislu. Kukuljevićev je interes bio vezan uz povijest i zemljopis, pa je većina knjiga na engleskom jeziku u njegovoj knjižnici iz tog područja. Na engleskom su povijesno-zemljopisni pregledi Hrvatske, Slavonije, Srbije itd.,⁷⁶ bilješke Humphryja Sandwitha o našoj zemlji,⁷⁷ *Povijest rata u Bosni* (1727), zatim čitav niz knjiga o engleskoj povijesti na njemačkom, a među putopisima – osim ostalih

⁷¹ Franjo Marković, *O tragičnom problemu u Bogovićevoj 'Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom' i u analognih značajih svjetske dramske literature*, Rad JAZU 1900, knj. 144, str. 132–197. Marković uspoređuje *Stjepana* s *Julijem Cezarom*.

Dukat ga u »Školskom vjesniku«, Sarajevo 1905, str. 21–25, uspoređuje s *Macbethom* i *Rikardom III*.

Barac zaključuje, da to nisu samo sličnosti i utjecaji Shakespearea na Bogovića, već da je Bogović htio u Stjepanu namjerno dati našeg *Macbetha*. Rad JAZU, 1933, knj. 245, str. 88.

⁷² Deželić, *Dragojla Jarnevićeva*. »Dragoljub« 1865.

⁷³ Deželićevo pismo Jarnevićevoj 7. II 1864. *Grada JAZU*, 1901, knj. 3, str. 231. Deželić moli Jarnevićeva da mu napiše »crtime svoga životopisa što opširnije i točnije«, te da će ih on pod svojim imenom štampati.

⁷⁴ »... Kuda tumaraše u djetinjskih sanjarijah, kud joj razumivu povede Cooper, Walter Scott i ostali...« Deželić, »Dragoljub« 1865.

⁷⁵ *Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Zagreb 1867.

⁷⁶ *An historical and geographical account of the ancient Kingdom of Hungary and Provinces adjoining to it. vi: Croatia, Slavonia... Servia and Bulgaria*, London 1717.

⁷⁷ *Notes on the South-Slavonic countries in Austria and Turkey*, Edinburgh 1865.

knjiga na engleskom – nalazili su se poznati putopis po Hrvatskoj A. A. Patona⁷⁸ i časopis Fr. Galtona »Vacation Tourists«⁷⁹ u kojem su izašli članci o našoj zemlji.

Prema tim knjigama, koje je valjda čitao budući da idu u njegov uži interes, i po Kukuljevićevim citiranjima engleskih pisaca,⁸⁰ zaključujemo da je Kukuljević znao engleski.

Zanimljivo je naglasiti da se u Kukuljevićevoj Jugoslavenskoj knjižnici nije nalazila nijedna knjiga iz engleske književnosti u užem smislu. To ne treba shvatiti kao Kukuljevićevo potpuno neinteresiranje za književnost u užem smislu, jer u njegovu književnom radu nalazimo tragova Byrona;⁸¹ Kukuljevićeva drama *Gusar* je preradba istoimenog Byronova djela (*The Corsair*),⁸² što sve dokazuje da je Kukuljević bio u kolu onih hrvatskih književnika toga doba, koji su poznavali najistaknutije engleske pisce.

7. Mnogi ilirci poznavali su englesku književnost i znali engleski, iako to ne možemo danas direktno dokazati. Grof Janko Drašković kao evropski obrazovan čovjek imao je bogatu biblioteku, u kojoj su se nalazila i djela engleskih pisaca, a Engleze je postavljao ilircima kao uzor.⁸³

Još ranije od grofa Draškovića poznaje engleski jezik Antun Mihanović, koji citira na originalu iz jednoga engleskog djela uz svoj tekst u djelu *Reč domovini*.⁸⁴

Za ostale suvremenike Gajeve i pripadnike ilirizma nalazimo po neki podatak koji nam ukazuje na njihovo znanje ili učenje engleskog jezika i na njihovo poznavanje engleske književnosti. U mjesecu svibnju 1836, veli Mlinarić, prevodio je Kurelac iz francuskog i engleskog.⁸⁵

⁷⁸ *Researches on the Danube and the Adriatic . . .*, Leipzig 1861.

⁷⁹ London 1862.

⁸⁰ U članku *Nešto iz dogodovštine Velike Ilirije* citira Gibbona. »Danica ilirska«, Zagreb 8–1842, br. 2, str. 6.

⁸¹ Pjesme *Domorodac*, Milano 1840. i *Uspomena na Veneciju*, »Danica ilirska«, Zagreb 9/1843, br. 11, str. 41–42.

⁸² U predgovoru svoga igrokaza (*Igrokazi Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Zagreb 1844. Tiskarna dr. Lj. Gaja) veli Kukuljević da je svog *Gusara* sastavio prema pjesničkoj pripovijesti Lorda Byrona *The Corsair* i da se u radnji držao gotovo sasvim engleskog pjesnika, samo što je promijenio imena osobama i konac djela.

⁸³ »gledajte u pelde Ingleze, koji prvi mer rasvijetljenih narodov i najjasniji u zakonotvorju jesu . . .« [Drašković Janko grof]: *Disertacija iliiti razgovor* (1832), *Grada JAZU*, 1933, knj. 12, str. 297–315.

⁸⁴ When arts, and sciences began to spread through a larger circle, as the (!) did in Greace (!), still people could learn the whole Encyclopedia in their own languages” – A new estimate of manners and principles c. Part III. [Antun Mihanović]: *Reč Domovini 1815*, *Grada JAZU*, 1933, knj. 12, str. 118–123.

⁸⁵ Ivan Milčetić, *O Mlinariću. Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice*. *Grada JAZU*, 1916, knj. 8, str. 405.

Iz Šulekova pisma Gaju,⁸⁶ u kojem moli Gaja da ga primi za korektora, saznajemo da je Šulek učio i engleski. I Babukić je vjerojatno poznao djela engleske književnosti, jer u »Danici« spominje djelatnost Lorda F. Northa, grofa Gilforda i Johna Bowringa, što dopušta pretpostavku da je čitao na engleskom. A. Mažuranić poznaje stručnjake Engleze iz svog područja, i to iz originala. U svom članku *Ilirski Evangelistar u Francuskoj* spominje rad Engleza Thomasa Forda Hilla. Užarević je god. 1843. počeo prevoditi Franklina, ali nije do kraja preveo ni jedno djelo.⁸⁷

I ostali suvremenici iliraca, pripadali oni književnom pokretu toga doba ili ne, pokazuju na razne načine svoje poznavanje engleske književnosti ili znanje engleskog jezika. Tako u »Danici«⁸⁸ nalazimo prijevod s engleskoga A. grofa N.⁸⁹ pjesme *Boj Španjolske proti Napoleonu*. Ivan Filipović stavlja engleski stih Sir Philipa Sidneya kao *motto* svojoj pjesmi *Izvor mojih pjesama*,⁹⁰ a kasnije prevodi iz *Čiča-Tomine kolibe* u »Nevenu« i *Wakefieldskog župnika* s engleskog; pisac članka *Domaće knjižnice u Engleskoj*⁹¹ citira engleski u tekstu, a dr. L. u članku *Ljubav otadžbine*⁹² citira iz Gibbonova djela *Decline and Fall of the Roman Empire* (knjiga 9, str. 254).

ODNOS DRUGE KNJIŽEVNE GENERACIJE ILIRACA PREMA ENGLESKOM JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI. 1. Vukotinić ide među one naše književnike 19. st. koji su nastojali upoznati djela tuđih književnosti, pa se iskustvima i rezultatima drugih naroda na književnam polju koristiti i u svom vlastitom radu. Vukotinić je poznao i englesku književnost, ali preko njemačkih prijevoda. Engleski nije znao (nema nikakva dokaza o protivnom) i nije, kao mnogi njegovi suvremenici, nastojao da ga nauči.

Odjek engleske književnosti u Vukotinićevu književnom radu dosta je jak.⁹³ Vukotinić je čitao i poznao mnoge pisce (Byron, Scott, Bulwer); u svojoj je knjižnici imao pored Miltonova *Izgnanog*

⁸⁶ Pismo Gaju 16. V 1839. *Građa JAZU*, 1899, knj. 2. Šulekovi listovi Gaju, str. 274–288: »... ich ... auch im Französischen und Englischen mich geübt habe, obwohl ich gestehe, dass ich es hierin, da ich nur auf Selbststudium und einige unbedeutende Hilfsmittel beschränkt war ...«

⁸⁷ Šulek (pismo 16. VI 1843). »Franklinovu blagovaonicu je g. Užarević kao što mi se čini, ad acta metnuo, jer prevodi iz magjarskih novina ... al' mi bi delce ovo sada vrlo dobro mogli upotrebit«. *Građa JAZU*, 1899, br. 2, str. 274–288. *Šulekovi listovi Gaju*.

⁸⁸ »Danica ilirska«, Zagreb 8/1842, br. 3, str. 9.

⁸⁹ Grof Nugent?

⁹⁰ »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, Zagreb 12/1846, br. 50, str. 197–198.

⁹¹ »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, Zagreb 11/1845, br. 34, str. 135–136.

⁹² »Kolo«, Zagreb 1847, knj. 6, str. 38.

⁹³ Podatke o Vukotiniću dugujemo dr. Olgi Šojat (doktorska radnja – *Ljudevit Vukotinić kao književnik*), na čemu joj i ovdje hvalimo.

raja Bulwer-Lyttonova djela, koja je marljivo proučavao i koja su na njega imala stanovit utjecaj.⁹⁴ Bulwer-Lyttonova djela pružala su Vukotinoviću smjernice pri pisanju.⁹⁵ Vukotinović je preveo samo jedan Bulwer-Lyttonov feljton, *O nestajanju mladosti*, a i taj je ostao u rukopisu.

I u ostalom Vukotinovićevu radu nalazimo da se oslanjao na tuđe književnosti: motiv balade *Povratak šerežana* naslanja se na Byronovu baladu *Oscar of Alva*,⁹⁶ a u pripovijeci *Iz dopisa dvaju prijatelja* poveo se za Bulwer-Lyttonovim djelom *Falkland*.

2. Janko Jurković poznaje i čita englesku književnost. On sam veli da je mnogo čitao Addisona⁹⁷, a i preveo je jedan odlomak pod natpisom *Iz Addisona*.⁹⁸ Još mnogo ranije Jurković je napisao članak *Basne – polag engleskoga*,⁹⁹ u kojemu citira nekoliko engleskih djela u originalu. U tom članku vidimo da vrlo dobro poznaje Shakespeareova *Mletačkog trgovca*.

U originalnom Jurkovićevu književnom radu nalazimo mnoštvo reminiscencija na pojedina djela engleske književnosti koja je Jurković čitao.¹⁰⁰ Mitar, glavno lice u *Ima i tome lijeka*, tip je koji podsjeća na Addisonove tipove (*Lotteries*); glavna šala u crtici *Petakinja vina* ista je kao u Goldsmithovoj komediji *She Stoops to Conquer*; neprilike putnika u Jurkovićevim djelima vrlo su slične onima iz Dickensova romana *Pickwick Papers*; *Sudbina jarac ili Profesorova vlasulja* kao da je odraz čitanja Sterneova romana *Tristram Shandy*;¹⁰¹ scena na gro-

⁹⁴ Pismo Vrazu 10. X 1838. u kojem sam govori o tom utjecaju.

⁹⁵ Bulwer-Lyttonova rasprava *Umjetnost i književnost* navela je Vukotinovića na neke misli, koje je iznio u *Tri stvari knjiženstva*, a Bulwer-Lyttonovo djelo *Engleska i Englezi* odražuje se u Vukotinovićevu feljtonu *Seljan ilirsko-hrvatski*. O. Šojat, *Vukotinovićeve feljtoni i članci*, Zagreb 1947.

⁹⁶ O. Šojat: *Disertacija* (rukopis).

⁹⁷ *Memoari stare grešlje*. Ideja za tu pripovijetku rodila se, kada je Jurković čitao Addisona. On kaže: »U to doba dodjoše mi rukah spisi Addisonovi, te naidoh gdje pripovijeda...« Cijela zgoda, događa se kao u Addisonovu eseju *Adventures of a Shilling*. Jurković veli u pripovijetci: »Bila je večer i, došavši doba spavanja, legnem se i po običaju uzmem knjigu – i to opet Addisona da čitam. Prevrćujući list po list stvari poznate, dodem opet u povijest o šilingu« (I, 47). Drugi dio te pripovijetke podsjeća na Bulwer-Lyttonovo djelo *The Last Days of Pompeii*.

⁹⁸ »Vienac«, Zagreb 1/1869, br. 15, str. 285–286.

⁹⁹ »Danica ilirska«, Zagreb 16/1853, br. 10, str. 38–40.

»Danica ilirska«, Zagreb 16/1853, br. 11, str. 43–44.

»Danica ilirska«, Zagreb 16/1853, br. 13, str. 51–52.

¹⁰⁰ Dukat je analizirao Jurkovićeva djela do u detalje i iznio rezultate u *Radu JAZU*, 1913, knj. 197, str. 139–260.

¹⁰¹ Dukat drži mogućim da je lektira Jeana Paula navela Jurkovića na čitanje Sterneovih djela »... jer bilo bi začudo da Jurković koji je dobro poznao djelo njemačkog pisca o estetici, ne bi nastojao upoznati pisca iz čijih djela njemački estetik stvara zakone za pjesnike i pisce humoriste, i čija mu djela daju najbolje primjere za njegove tvrdnje.« *Rad JAZU*, 1913, knj. 197, str. 139–260.

blju u *Razorenom idealu* očigledna je imitacija poznate scene iz Shakespeareova *Hamleta* (V, 1); *Seoski mecenati* podsjećaju djelomično na *Tristram Shandyja*, a *Mikroskopične crtice putopisne, od Zagreba do Novog Sada, 1861* idu u red putopisa koji su nastali u povodu Sterneova *Čuvstvenoga putovanja*.

3. Vilim Korajac je mnogo čitao pjesnike i pisce tuđih književnosti. U njegovoj biblioteci nalazila su se i Byronova i Shakespeareova djela. Korajac pokazuje svoju načitanost citiranjem iz tuđih književnosti i stavljanjem *motta*.¹⁰² I on se kao humorist poveo za Sterneom; u mnogim elementima humora Korajac podsjeća na Sterneov stil i njegovo djelo *Tristram Shandy*, a u *Šijacima* se odražuje poneka crta engleskog romanopisca Thackerayja.¹⁰³

4. Andrija Torkvat Brlić je pored ostalih jezika učio engleski god. 1847/1848. Otac Ivan i sin Andrija poznavali su prilike u Velikoj Britaniji, a s naročitim su interesom pratili borbu O'Conella za slobodu Irske te su je upoređivali s borbom Hrvata u Austro-Ugarskoj. Za vrijeme Andrijina puta po zapadnoj Evropi otac je izražavao¹⁰⁴ svoje poglede na život,¹⁰⁵ i naročito mu je bilo drago da mu je sin bio u Engleskoj, da je upoznao život i običaje Engleza i da je naučio dobro engleski, jer će mu sve to »za nauk uslužiti«.¹⁰⁶ Svoje utiske i rezultate rada zabilježio je Andrija u svom putopisu. Izvadak iz toga putopisa o posjetu oksfordskoj knjižnici objavio je pod naslovom *Slavenske starine u Engleskoj*.¹⁰⁷

5. Veber-Tkalčević u svojim *Listovima iz Italije* (Zagreb 1861) pokazuje dobro poznavanje Engleske i života Engleza. Na svojim putovanjima došao je u kontakt s Englezima. U tekstu nekoliko puta iznosi pojedinosti iz života Engleza i u poređenjima se služi primjerima Engleza.¹⁰⁸ Iz engleske književnosti vrlo mu je dobro poznato Bulwer-Lytto-

¹⁰² *Lov na sjedečke*. »Dragoljub« 1867, br. 41. ima *motto* iz Byronova djela *Engleski pjesnici i škotski recenzenti*, stih 39–43. To je u toliko značajnije što ovo djelo ne spominje nijedan drugi poznavalac Byrona u Hrvatskoj.

¹⁰³ Dukat, *O našim humoristima: A. Nemčiću, J. Jurkoviću i V. Korajcu, Rad JAZU*, 1913, br. 197, str. 139–260.

¹⁰⁴ I. A. Brlić, *Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836–1855*, Zagreb 1942.

¹⁰⁵ Pismo 107, str. 39. »Za to bi mnogo spokojniji bio – da si kojom srećom na misto u vitreni svijet u Pariz – u London otišao bio.«

¹⁰⁶ Pismo 143, str. 121. »Drago mi je i vrlo se radujem, što si se po Engleskoj malo prošao i osim Londona još i drugih važnih i znatnih tamošnjih uredbi i načina ljudskog življenja nagledao; Bože daj da ti to za nauk posluži... vrlo se radujem što si i od engleskog jezika i to od toliko si pribavio, da nisi među njima tuđin – jer čujem, da koliko je etimologija i gramatika engleskog jezika laka – toliko je težii njihov govor i štivenje njihovih knjiga – to vidim i kod Sekulića, koji je u Beču 3–4 godine engleski učio, i štiveno razumije, al govorit ne može, i slabo razumije što Englezi govore.«

¹⁰⁷ »Neven«, Zagreb 3/1854, br. 44, str. 700–703.

¹⁰⁸ Veber-Tkalčević, *Listovi iz Italije*, Zagreb 1861. *List I*, str. 2, *List II*, str. 5, 6, 10, 15, 19.

novo djelo *The Last Days of Pompeii*, koje je tada u Hrvatskoj moralo biti veoma rašireno, jer Veber piše:¹⁰⁹ »Dragi Vinko! Uvredio bih te jako, da samo iole posumnjam, da li si čitao Bulwerov roman *Zadnji dani Pompeja*.« Veber analizira Bulwer-Lyttonov roman, ispituje njegov odnos prema pripovijesti i daje veću vrijednost romanu. Hvali taj roman (str. 305–306) i kaže: »Tko zaputuje u Pompej, mora da je prije bio u Pompeju Bulwerovu, pa onda da vidiš krasote i ushita.«

6. Lavoslav Vukelić je kao student u Zagrebu »počeo prigledati engleskom.«¹¹⁰ Kasnije (1861) piše iz Beča svom prijatelju Toni Poliću da je »pod svoju starost« (a bila mu je 21 god.) uzeo obilnije učiti engleski – a uz ono što zna francuski i njemački da mu posao prilično ide od ruke, pa se nada da će se za nekoliko mjeseci moći »naslađivati bar Goldsmithom«. U isto vrijeme počeo je sakupljati svoju biblioteku, pa je nastojao nabaviti i engleske knjige, naročito Shakespearea. U Beču je »uz glotan krušac čitao noć na noć Shakespearea«. Nešto oko petnaest godina kasnije pisao je Vukelić Budisavljeviću da je »pročitao dva puta u osam dana *Hamleta*, jednom u originalu, a jednom u prijevodu«. U njegovoj književnoj ostavštini¹¹¹ nalazi se jedan prijevod iz Shakespearea (ulomak *Kralja Leara*) i tri pjesmice Thomasa Moorea.

7. Lektira iz mladih dana ostavlja snažan dojam na čovjeka koji se izgrađuje. Iz uspomena pojedinaca saznajemo što su najviše čitali i kakav su dojam kod njih ostavile pročitane knjige. U *Uspomenama iz Hrvatske* Imbre Tkalca doznajemo kakve su bile mogućnosti mladih ljudi da upoznaju tuđe književnosti. Tkalac spominje da je mnogo čitao i da je knjige posuđivao iz biblioteka bogatijih i viđenijih ljudi. Tako je npr. Tkalčev brat, kada je polazio na putovanje, ponio nekoliko svezaka romana Waltera Scotta, koje je posudio iz biblioteke grofa Đure Draškovića. Imbro Tkalac dalje veli da je on sam do jedanaeste godine bio bez ikakva vodstva, ali da je do toga vremena ipak pročitao mnogo knjiga, gotovo sve romane Scotta i Coopera. Svoj historijski horizont proširio je Imbro Gibbonovom *Poviješću propadanja i sloma rimskog imperija*, koju je pročitao dvaput. Pročitao je Goldsmithova *Propovjednika iz Wakefieldda*,¹¹² čitao je Shakespearea, Humea, Locke, Milтона, Adama Smitha i druge. Dobro poznavanje tuđih književnosti udaljilo ga je od hrvatske, jer »onako s Homerom, Sofoklom, Shakespeareom i Goetheom u glavi i na usnama nije mu se moglo sviđati tepanje književnosti, koja je stajala u prvoj djetinjoj dobi«.

Slučaj Imbre Tkalca služi kao primjer kako je u Hrvatskoj u doba stvaranja novije hrvatske književnosti bilo moguće upoznati englesku književnost i kako su je mnogi intelektualci čitali i na njoj se izgrađivali.

¹⁰⁹ *List XXII*, str. 179.

¹¹⁰ B. Budisavljević, *Lavoslav Vukelić*. »Vienac«, Zagreb 12/1880, br. 30, str. 486–487.

¹¹¹ *Književno cvijeće*, Zagreb 1882.

¹¹² *Wakefieldski župnik*.

8. Dubrovnik 19. stoljeća dao je jednoga od najjačih sljedbenika engleske književne kulture u hrvatskoj književnosti toga doba. Antun Kazali je predstavnik i odraz dubrovačke kulture koja je od davnine u sebi sjedinjavala opće kulturne elemente iz tuđega svijeta. Njegovo književno obrazovanje bilo je dobro poznato svima; njegovo veliko poznavanje tuđih književnosti vrijedno je divljenja. Naročito dobro poznavanje engleske književnosti odražuje se u njegovu cjelokupnom radu. Kazali je pročitao mnoštvo djela iz engleske književnosti, a »ponajviše mu je omililo polet pjesnika engleskih... Milton, Byron, Tennyson bili su najbolji njegovi prijatelji«. ¹¹³ Znanje engleskog jezika omogućuje mu da čita na originalu i da prevodi s originala. ¹¹⁴ Kojiput se drži tako strogo originala da to umanjuje vrijednost jezika u prijevodu. Od njegovih prijevoda na hrvatski treba naročito istaći Shakespeareova *Julija Cezara* ¹¹⁵ i *Kralja Leara*, ¹¹⁶ dio Miltonovog spjeva *Raj izgubljen*, Byronovu pjesmu *Parisina* i dio Byronovog *Manfreda*. ¹¹⁷ Značenje je tih Shakespeareovih prijevoda utoliko veće što su izrađeni prema originalu i što su neskrraćeni, a to sve u doba kada se u Zagrebu prevode i daju u kazalištu njemačke preradbe Shakespeareovih djela.

Odjek Byrona u Kazalijevim djelima veoma je snažan; gotovo u svim njegovim djelima naći ćemo tragova Byrona, u *Čosi*, *Vicama* i u *Zlatki*. Njegova lektira utjecala je i na formiranje njegovih pogleda na život (Byronov *Manfred* i *Kain*). Sve se to odrazilo u općem tonu njegove poezije, koja je »bajronovski bolesna i u kojoj nalazimo reminiscencija iz Byrona«. ¹¹⁸ To je bio razlog da su ga mnogi krivo shvaćali i proglasili tuđinom u Hrvatskoj. ¹¹⁹

¹¹³ F. I. Despot, *Malo zrnja. Idem do pjesnika Kazalija*. Spljet 1885.

¹¹⁴ Uz Longfellowovu pjesmu *Stari dobnik na ljestvama*, »Slovinac« 1880, br. 12. Urednik kaže u bilješci da ju je Kazali preveo s originala.

¹¹⁵ *Jul Cezar, Djestvo W. Shakespear' a, ponašio A. Kazali*, »Slovinac« 1880, br. 19–23. Taj je prijevod nastao još 1853.

¹¹⁶ Tekst ovog prijevoda kritički je obradila i tiskala Vidosava Janković u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom: *P. A. Kazali kao književnik i prevodilac Šekspirova »Kralja Lira«*. Beograd 1968, Filološki fakultet, Monografije, knj. XVIII, 238 str.

¹¹⁷ Rukopisi tih prijevoda nalaze se u rukopisnoj ostavštini Paskoja Antuna Kazalija u SANU pod brojem 7556 – kutije LXI i LXII. Svi su registrirani u disertaciji Vidosave Janković, o. c. na str. 214–216. Dr Janković spominje u svojoj disertaciji i Kazalijeve prijevode s engleskog na talijanski, i to: dio Shakespeareovog *Macbetha*, Byronovu dramu *Manfred* i jedan vrlo malen dio Byronovog *Don Juan-a*. *Ib.* str. 216–217.

¹¹⁸ A. Haler, *Antun Kazali*, Dubrovnik 1935.

¹¹⁹ Dubrovčić, M., *Književni pretresi*, »Neven«, Zagreb 7/1858, br. 28, str. 437–441. kaže za Kazalija da »po duhu nije narodan, nego slijedi Byrona, i zato će, ako ovako nastavi, ostati u nas uvijek tuđin, unatoč svog pjesničkog dara«.

9. Sa stanovišta teorije književnosti vrlo je zanimljivo djelo *Kratko krasnoslovlje o pjesništvu*. (Zagreb 1852), koje je sastavio prof. Ivan Macun. U prvom dijelu, teoretskom, Macun citira Shakespearea kao jednoga od onih dramatičara koji se ne drže pravila o jedinstvu mjesta i vremena.¹²⁰ U drugom dijelu, *Pregled pjesnika glasovitih* spominje sve veće engleske književnike i poznatije pisce od Spensera do Dickensa. Osim godina rođenja i smrti daje podatke – kojoj grani književnosti pripada pojedini engleski pisac, a kod nekih navodi natpis glavnog književnog djela. To je djelo utoliko značajnije što su neki pisci, spomenuti u pregledu, bili gotovo nepoznati, što je tim djelom Macun dao sistematski pregled engleskih pisaca i pjesnika i što je to moglo poslužiti kao putokaz čitaocima engleske književnosti. Recenzent »Narodnih novina« veli da bi se to djelo moglo upotrebljavati kao školska knjiga u višoj gimnaziji.¹²¹

U isto vrijeme drugi jedan književni teoretičar,¹²² pišući o romantici, citira pored ostalih Waltera Scotta i »glavu sviju – Byrona, koji svojom pretjeranošću srednjem vijeku nehotice krvave zasjeka rane, i tako boljoj dobi put pripravi«.

10. Velimir Gaj je imao dosta prilike da, kao i ostali ilirci, nauči engleski. U knjižnici njegova oca Ljudevita nalazilo se udžbenika za engleski jezik, po kojima je mogao učiti, i rječnika s pomoću kojih je mogao čitati englesku književnost u originalu. Lako je dokazati da je Velimir doista znao engleski, da je čitao literaturu na engleskom, da je čak prevodio na engleski i saobraćao s Englezima koji su dolazili u Hrvatsku, jer je imao običaj da zabilježi što god je radio.

U knjizi *Les Deux Panславismes* od Cypriena Roberta, koja se nalazila u Gajevoj knjižnici, zabilježio je Velimir, da je svoj engleski prijevod poslao u London.¹²³ Taj prijevod nije nikada štampan,¹²⁴ valjda zbog toga što je u to doba izašlo dosta drugih knjiga na engleskom o istom predmetu. Velimir je urgirao,¹²⁵ ali rezultat toga pisma ne zna-

¹²⁰ »... a noviji pjesnici, osobito Shakespeare, niti ne misle na djetinjski taj pedantizam.«

¹²¹ »Narodne Novine« 1852, br. 130. *Književna vijest*.

¹²² R(adovan) R(azlaga), *Divotvornost (romantika)*. »Zora«, Graz 1852, str. 29.

¹²³ »Poslao sam inglezki prijevod svoj u London 25. Listopada 1866. na putnice Inglezkinje M. Irby i M. Mackenzie. U Zagrebu, 26. List. 1866. Velimir Gaj.«

¹²⁴ Ne nalazi se u kompletnom katalogu Britanskog muzeja, katalogu svih štampanih knjiga u Engleskoj.

¹²⁵ Donosim u cijelosti to pismo, koje sam našao u jednoj knjizi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, jer je zanimljivo po svom sadržaju, ali i zbog toga, što je pisano njemački. Možda je to pismo samo koncept, jer je Velimir Gaj u Englesku pisao vjerojatno na engleskom jeziku, pogotovo kad znamo da je njime vladao.

1868

Agram, 3 Janer 1868.

»Franz Thimm, Buchhandler, 3 Brook Street, Grosvenor Square, London«
Gehrter Herr Buchhandler!

mo. Na prvoj strani knjige *Letters and Journals of Lord Byron by Thomas Moore* napisao je da ju je pročitao 28. III. 1868.¹²⁶ Time se može utvrditi da je Velimir Gaj znao dobro engleski i da je englesku literaturu čitao na originalu. Gotovo u svakom svom proznom sastavku ili pjesmi uzima on *motto* ili citate na engleskom; prikazuje engleska djela o našoj zemlji i piše o slavofilima u Engleskoj,¹²⁷ koje osobno poznaje, citira vrlo mnogo djela na engleskom. Velimir poznaje sve veće engleske pisce i pjesnike: Sternea, Goldsmitha, Scotta, Shakespearea, Byrona, Burnsa i druge, pa je preveo neke njihove pjesme na hrvatski. U njegovim zemljopisnim i povijesnim razlaganjima i ostalim sastavcima¹²⁸ naročito odskaku ideje i citati iz djela O'Connella, irskog političara, koji je tada bio u Hrvatskoj dosta poznat.¹²⁹

Rad Velimira Gaja vrlo je zanimljiv baš po njegovoj vezi s engleskom književnošću. Nijedan drugi pisac toga doba nije se toliko usko povezao s engleskom knjigom; u cjelokupnom Velimirovu radu očituje se njegovo obrazovanje stečeno na engleskim izvorima. Iako Velimir nije ostavio dubljih tragova u hrvatskoj književnosti, ipak uzmimo njega kao jedan od važnijih primjera odjeka engleske književnosti u Hrvatskoj. Dok je Vraz u svom radu dao primjere odjeka engleske književnosti u užem smislu, rad Velimira Gaja odrazuje njegov najširi interes za sve što je poteklo iz Engleske, a dopalo je u njegove ruke.

Es ist seitdem ein ganzes Jahr verflossen dass die hiesige Buchhandlung »Albrecht & Fiedler« (vormals F. Suppan) in Agram mein Manuskript: »The two Panslavisms. Actual situation of slavish peoples towards Russia by Cyprian Robert. Translated by Welimir Gay« an Sie zur gefälligen Beförderung an »Herrn Blackwood & Sohn in London« in einen grössern Büchersendung geschickt hat, wovon ich auch die Descheinigung habe.

Aller Wahrscheinlichkeit nach liegt mein Manuskript irgend – wo in Ihrem Buchervorracht, weil ich davon von bezüglicher Stelle bis nur gar keine Nachricht bekommen habe. Meine Verlust wäre zu gross, und ich glaube es gar nicht, dass es im geordneten Geschäftsgang möglich ware, dass mein Manuskript bei Ihnen verloren gegangen ist. Ich bitte Sie, geehrter Herr, im Nomen Ihrer bekannten Geschäftschre, mich baldigst davon zu benachrichtigen, oder, falls es nicht angenommen worden ist, das Manuskript gegen Postnachnahme zurückzusenden.

Mit Hochachtung verbleibe ich Ihr ergebenster

Welimir Gay
Kroatisch-serbischer Schriftsteller, Agram
(Kroatien)

¹²⁶ *Read out from beginning till to end. Agram, 28th March 1868.* Velimir Gaj.

¹²⁷ Velimir Gaj, *Časovi književne zabave*, Zagreb 1870. Velimir Gaj, *Balkan-Divan*, Zagreb 1878, posvećuje »zviezdi neumrlich zatočnika zabalkanske prosvjete i slobode, uzoru ingležkih ljudmila gospodjicama Adelini Pavlini Irbyjevoj i Priscili Ivani Johnstonovoj«.

¹²⁸ »Danica«, Zagreb 9/1865, br. 47, 49, 50, 51; »Danica«, Zagreb 20/1866, br. 1, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 25, 28, 29, 33, 37, 39.

¹²⁹ U Gajevoj knjižnici nalazili su se njegovi govori: *O' Connel D., The Selected Speeches*, Dublin 1860.

c) Veze novije hrvatske književnosti s engleskom

FRANJO MARKOVIĆ. Književno djelovanje zagrebačkih đaka došlo je do izražaja najviše u njihovim đačkim listovima. God. 1859. osnovali su đaci Plemičkog konvikta list »Domovina«, koji su izdavali kao rukopis.¹³⁰ Za taj je list Marković kao šestoškolac ispjevao svoju prvu pjesmu *Noćno pitanje*.¹³¹ Po toj se pjesmi vidi da je Marković čitao Byrona i Shelleya.¹³² Slijedeće godine objavio je u istom listu pjesmu *Slijepac*, za koju je tadašnji urednik *Domovine* napisao da je »pjesma po Byronovoj školi«. Marković je i u nastavku svoga književnog djelovanja ostao bajronist, pa su tako i neka njegova kasnija djela pisana pod utjecajem Byrona. Marković je Byrona čitao u originalu.¹³³ Sadržaj *Kohana i Ulaste* zamislio je pjesnik pod dojmom Byronova spjeva *The Bride of Abidos*.¹³⁴ Sam pjesnik veli da su *Kohan i Ulasta* plod njegove »mladahne fantazije, koja se povodila za romantikom Byronovom«. ¹³⁵ Ne samo po sadržaju već i po općem tonu tajanstvenosti, koji prožima Markovićeve ep, a i po nekim pojedinostima osjeća se, kako Pavlečić kaže, odjek Markovićeve uzora.¹³⁶

U baladi i romanci Marković se ne povodi za njemačkim uzorima, iako ih cijeni. On više voli škotsku i englesku baladu, a povodi se i za *Ossianom*.

U pjesničkoj pripovijesti *Povratak pod hrvatskog kralja* izražena je bajronovska ideja borbe pojedinca protiv društva.

Marković ne poznaje samo Byrona već i ostale prvake engleske književnosti. U drami se poveo za velikim uzorom Shakespeareom. Preveo je niz članaka iz Buckleove *Povijesti civilizacije u Engleskoj*.¹³⁷ Za Maticu hrvatsku preveo je s engleskog *Izabrane crtice*¹³⁸ Washingtona Irvinga, od kojih je neke uvrstio u svoju *Hrvatsku čitanku*.¹³⁹

¹³⁰ Sam taj list nisam imao u rukama, već se u citatima služim samo referatima o njemu.

¹³¹ »Domovina«, god. I, br. 10.

¹³² Pavlečić, *Dr. Franjo Marković*, Zagreb 1917, MH.

¹³³ Branko Vodnik, *Franjo Marković* (studija), Zagreb 1906.

¹³⁴ Krsto Pavlečić, *Život i pjesnička djela F. Markovića*, Zagreb 1917, MH.

¹³⁵ *Predgovoru* 3. izdanju *Kohana i Ulaste*.

¹³⁶ K. Pavlečić, *Život i pjesnička djela F. Markovića*, Zagreb 1917, MH.

¹³⁷ »Vienac«, Zagreb 4/1872, br. 25, str. 397–400.

»Vienac«, Zagreb 4/1872, br. 26, str. 417–419.

»Vienac«, Zagreb 1/1878, br. 9, str. 186.

»Vienac«, Zagreb 1/1878, br. 10, str. 206.

»Vienac«, Zagreb 1/1878, br. 11, str. 220.

»Vienac«, Zagreb 1/1878, br. 12, str. 236.

»Vienac«, Zagreb 1/1878, br. 14, str. 286.

¹³⁸ Markovićeve prijevode Washingtona Irvinga, *Izabrane crtice*, Zagreb 1878. i 1879.

¹³⁹ F. Marković, *Hrvatska čitanka*, II izd., Zagreb 1880.

U svom kritičarskom radu, pišući o hrvatskim piscima, Marković primjenjuje svoje dobro poznavanje vodećih pisaca engleske književnosti.¹⁴⁰

AUGUST ŠENOA. Poznavanje engleske književnosti nije u Hrvatskoj bilo usko vezano uz znanje engleskog jezika. Polovinom 19. st. nije nastalo mnogo hrvatskih prijevoda s engleskog, ali naši su se pisci, koji nisu znali engleski, upoznavali s djelima engleskih pisaca preko prijevoda: u sjevernoj Hrvatskoj njemačkih, a u dalmatinskoj talijanskih. August Šenoa nije znao engleski, ili ako je znao što god o tome jeziku, čitati na engleskom nije mogao. Ipak u njegovu književnom radu engleska literatura igra stanovitu ulogu. Tri glavna njegova znanca bili su Scott, Byron i Shakespeare. Waltera Scotta je pročitao u njemačkom prijevodu.¹⁴¹ Cjelokupna Scottova djela nalazila su se u njegovoj osobnoj biblioteci. Direktni utjecaja Scottovih u Šeninim djelima ima manje; Scott mu je, pored Čeha Herlosona, služio uzorom za kompoziciju historijskog romana.

Shakespeare je bio naročito mio Šenoi. Poznavao ga je u Vossovoj njemačkoj obradbi,¹⁴² iz koje je i preveo nekoliko drama na hrvatski. Preveo je jedan Shakespeareov sonet¹⁴³ i dvije drame¹⁴⁴ u cjelini; u netiskanoj ostavštini nalaze se dva odlomka iz *Kralja Leara* i iz *Sna Ivanjske noći*.¹⁴⁵

Šenoino široko poznavanje Shakespearea i njegovih drama očituje se još bolje u njegovu kritičarskom radu. Članak *William Shakespeare*¹⁴⁶ sadrži vrlo iscrpne podatke o velikom dramatičaru i dobar pregled njegovih djela. O pojedinim Shakespeareovim dramama govori Šenoa u članku *O hrvatskom kazalištu* i u kazališnim izvješćima.

Druga velika simpatija Šenoina iz engleske književnosti bio je Byron; Byronova djela stajala su na njegovu radnom stolu. Praktički je to došlo do izražaja u njegovim kazališnim kritikama.

Osobito je zanimljiv prikaz tragedije *Marino Faliero* od Casimira Delavignea.¹⁴⁷ Prikazujući to kazališno djelo, Šenoa govori o Delavignevim posudbama iz Scottova romana *Quentin Durward*, Shakespeareove drame *Rikard III*, a naročito iz Byronova *Marina Faliera*. Usput govori o Byronovu *Sardanapalu*, te indirektno veli da je sva ta djela engleske književnosti pročitao i vrlo dobro poznavao.

¹⁴⁰ F. Marković, *O Demetru Dimitriji kao dramatičaru ilirske dobe*, Rad JAZU, 1885, knj. 80, str. 73.

¹⁴¹ Podatke o Augustu Šenoi dugujem pokojnom Milanu Šenoi.

¹⁴² Tieckovo izdanje.

¹⁴³ *Nauk mladoženji*, »Naše gore list«, Zagreb 2/1862, br. 31, str. 254.

¹⁴⁴ *Mnogo vike ni za što* – za kazalište 1868, a tiskano 1873.
Romeo i Julija – za kazalište 1870, a tiskano 1883.

¹⁴⁵ Šenoa prevodi: *Ljetni san*.

¹⁴⁶ »Vienac«, Zagreb 8/1876, br. 42, str. 688–691.

¹⁴⁷ »Vienac«, Zagreb 9/1877, br. 15, str. 239–242.

Šenoa poznaje i druge manje engleske pisce. On piše o prikazivanju Sheridanove drame *The School for Scandal*,¹⁴⁸ prevodi *Pjesmu o košulji* od Thomasa Hooda,¹⁴⁹ tri pjesme H. W. Longfellowa *Stara ura*,¹⁵⁰ *San roba*¹⁵¹ i *Duh pjesništva*,¹⁵² i pjesmu *Domovini* Th. Moorea.¹⁵³

JOSIP KOZARAC. Rijetko je koji pisac tako otvoreno i jasno izrazio svoj odnos prema svome ljubimcu u književnosti kao Josip Kozarac. Još kao đak u gimnaziji imao je Kozarac sreću da su mu Shakespearea prikazali s prave strane. To je bilo djelo njegova profesora Pere Brašnića. »Ženijalan taj čovjek«, veli Kozarac,¹⁵⁴ »orisao nam je divotu ... Shakespeareovih ... djela tako sjajnim bojama, da smo u jedan mah postali svi, bud potajni, bud javni stihotvorci.« »U Beču mi se – kaže dalje Kozarac u *Autobiografiji* – otvorio novi svijet; Shakespeare i Molière ležali su na mom stolu.«

Već u ono vrijeme kada je Kozarac kao mladić učio u Beču, Shakespeare mu je bio ljubimac.¹⁵⁵ Taj veliki engleski pjesnik odigrao je značajnu ulogu u formiranju književne ličnosti Josipa Kozarca. On nam kaže da je svoja najljepša djela napisao pod utjecajem Shakespearea.¹⁵⁶ U idejnom smislu Kozarac je sljedbenik Adama Smitha, Johna Stuarta Milla i Samuela Smilesa.¹⁵⁷

S. S. KRANJČEVIĆ. Kranjčeviću filozofiju pesimizma neki književni historičari nisu smatrali specifično Kranjčevićevom, već nastavkom romantike Byronova kova. Kranjčević je poznao Byrona, i veliki je britanski pjesnik ostavio trag u Kranjčevićevoj lirici.¹⁵⁸

Kranjčević je preveo (vjerojatno s njemačkog kako misli Dragutin Tadijanović, urednik *Sabranih djela S. S. Kranjčevića*) ulomak iz Byronovog djela *Mazeppa* i gotovo cijeli 2. prizor III čina Shakespeareovog *Julija Cezara*.¹⁵⁹

Iz sačuvane Kranjčevićeve biblioteke¹⁶⁰ saznajemo mnogo više; u nekim je knjigama potcrtavao odjeljke koji su mu se naročito sviđjeli.

¹⁴⁸ »Vienac«, Zagreb 10/1878, br. 43, str. 695.

¹⁴⁹ »Vienac«, Zagreb 4/1872, br. 22, str. 337.

¹⁵⁰ »Vienac«, Zagreb 6/1874, br. 20, str. 309–310.

¹⁵¹ »Vienac«, Zagreb 6/1874, br. 22, str. 339–340.

¹⁵² Nedovršeno u ostavštini.

¹⁵³ »Vienac«, Zagreb 6/1874, br. 25, str. 390.

¹⁵⁴ J. Kozarac, *Kozarčeva autobiografija* (pismo D. N. Plavšiću). »Život«, Zagreb 1900, knj. 1, sv. 1, str. 3–6.

¹⁵⁵ Mihovil Nikolić, *Uspomene na J. Kozarca*, »Savremenik«, Zagreb 1/1906, knj. 2, str. 245–247.

¹⁵⁶ »Bilo mi je često put dosta da pročitam dvadeset do trideset stihova iz koga god njegova djela i onda sam mogao pisati.«

¹⁵⁷ *Kozarac*. »Nova nada«, knj. III, 1898–99, sv. 1.

M. Marjanović, *J. Kozarac*, »Savremenik«, Zagreb 1/1906, knj. 2, str. 244.

¹⁵⁸ *Heronejski lav* (13. strofa).

¹⁵⁹ Oba su ulomka tiskana u 3. knjizi *Sabranih djela S. S. Kranjčevića*, Zagreb 1967, JAZU, str. 423–432.

¹⁶⁰ Dr. V. Čorović, *Lektira Silvija Strahimira Kranjčevića*, Grada JAZU, 1927, br. 10, str. 1–100.

Po tome možemo zaključiti koja je djela engleske književnosti pročitao sasvim sigurno, a ako je možda pročitao sve knjige iz svoje biblioteke, po potcrtavanju možemo zaključiti koja je pročitao s naročitom pažnjom i interesom.

Među engleskim knjigama Shakespeare svakako zauzima prvo mjesto. Još u Senju, u mladim danima, čitao je *Romea i Juliju* u Šenoinu prijevodu i potcrtao oko stotinu stihova. Kasnije se, u Sarajevu, u njegovoj knjižnici nalaze gotovo sva veća Shakespeareova djela.

Byronov *Manfred* u Miletićeve prijevodu ima naročito mnogo označenih mjesta, a u njemačkom prijevodu cjelokupnih Byronovih djela ima bilježaka u ovim djelima: *Child Harold's Pilgrimage*, *Giour*, *Corsair*, *Mazeppa*, *Manfred* i *Cain*.

Ostala djela engleske književnosti u kojima je Kranjčević čitajući potcrtavao pojedina mjesta jesu Dickensove *Londonske crtice* (str. 61), Buckleova *Povijest civilizacije u Engleskoj* (str. 3.), Darwinovo *Porijeklo čovjeka* i Emersonovo djelo *Čovjekove vrste*.

Osobito je zanimljivo i čudno da u Shelleyevu djelu *Oslobodeni Prometej* nema nikakve bilješke ni potcrtavanja, premda bi to djelo po svojim revolucionarnim idejama Kranjčevića moglo naročito zanimati. Bez primjedaba i potcrtavanja nalazila su se u njegovoj biblioteci i djela George Eliot: *Adam Bede* i *Mlin na Flosi*, Sterneovo *Sentimentalno putovanje*, Mark Twainove crtice, Wellsov *Rat svjetova*, Franklinova *Autobiografija* i Lockeova djela.

STJEPAN MILETIĆ. Književna kultura Stjepana Miletića bila je osobito visoka. Njegovo široko poznavanje svjetskih književnosti činilo je sastavni dio te njegove kulture. Engleska je književnost zauzimala vidno mjesto u Miletićeve književnom obrazovanju. Naročitu je pažnju posvetio Shakespeareu; njegova je zasluga da se Shakespeare na hrvatskoj pozornici prestao davati u preradbama i da su se Shakespeareove drame počele prevoditi s originala. Miletićev Shakespeareov ciklus u hrvatskom kazalištu približio je gotovo sva Shakespeareova djela hrvatskoj publici. Shakespeareom se Miletić bavio od rane mladosti: za svoju doktorsku radnju uzeo je temu iz Shakespearea; i u svom originalnom dramskom radu povodio se za Shakespeareom vrlo vjerno, što se osobito očituje u njegovim dramama. Od same zamisli do izrade karaktera i dramskih zapleta Miletiću je neprestano uzor Shakespeare.

Miletić je ne samo poticao književnike da prevode s engleskog, specijalno Shakespearea, nego se i sam bavio tim radom pa je preveo Byronova *Manfreda*. Za njegove ere izvedena su u našem kazalištu i neka druga djela engleske dramske književnosti. Miletiću je bilo lako da za naš repertoar izabere djela iz engleske književnosti jer ju je dobro poznavao i jer je pratio suvremenu englesku dramatiku; a sve je to mogao jer je vladao tim jezikom, pa je čak neko vrijeme i boravio u Londonu.¹⁶¹

¹⁶¹ Mirko Fotez, *Stjepan Miletić*, Zagreb 1943.

OSTALI KNJIŽEVNICI. I ostali su hrvatski književnici potkraj prošlog stoljeća čitali englesku literaturu. Ante Kovačić naročito je volio čitati Shakespearea i moralista Samuela Smilesa, kojega je upravo znao napamet.¹⁶² U Kumičićevoj knjižnici Shakespeare je naročito dobro zastupan, a u porodici Vladimira Nazora Shakespeare se čitao na originalu.¹⁶³ Vladimirov je otac cijeli život čitao Shakespearea u originalu, a sina je učio engleski kada je bio još dječak, te mu čitao, tumačio i prevodio djela Shakespearea. Valjda pod utjecajem te rane lektire Vladimir je kao 16-godišnji pjesnik napisao stihove *Kralj Lear*, *Julija* i *Macbeth*.¹⁶⁴ I kasnije je Nazor ostao obožavatelj Shakespearea, jer su mu njegova djela – uz Danteova – ležala na stolu. Kad mu se koja strana izvanredno svidjela, nije imao mira dok je nije preveo.¹⁶⁵

I Đalski ide u red onih hrvatskih pisaca, koji su u mladosti čitali englesku literaturu; Bulwer-Lytton i drugi bili su mu najmiliji drugovi (Milan Bogdanović).

Neki od hrvatskih književnika ostavili su u svojim djelima vidnih tragova svoje lektire i poznavanja engleske književnosti. Pored Nazora, kod kojega se u najranijim pjesmama odrazuje čitanje Shakespeareovih drama, Mato Lisičar je spjevao pjesmu *Osijan*,¹⁶⁶ koja odaje pjesnikov interes za škotsku narodnu baladu.

ĐAČKI LISTOVI »NADA« i »NOVA NADA«. Povremena izdanja đačkih listova, koji su većinom bili izdavani u rukopisu, pružaju vrlo zanimljivu građu i dokumente za poznavanje engleske književnosti među najmlađima, od kojih su se rekrutirali mnogi značajniji pisci 20. stoljeća. U đačkom listu »Domovina« javio se, kao što smo vidjeli, Franjo Marković, a pod konac prošloga stoljeća izdaje hrvatsko đaštvo beletristički list »Nada« (god. II, 1895, – rukopis). Među mnogim vrlo vrijednim priložima naročitu pažnju privlače kazališne kronike. S oduševljenjem za velikog engleskog dramatika i dobrim poznavanjem fakata u vezi sa Shakespeareom napisani su prikazi Shakespeareovih predstava u hrvatskom kazalištu. Književnim pismima i ostalim sastavcima različita sadržaja odaju mladi autori svoje poznavanje engleske književnosti. Shakespeare i tu zauzima prvo mjesto; do njega su Byron i Milton. Kada je list štampan kao »Nova Nada« (1897) i kada se povećao broj suradnika, pored bogate kazališne kronike nalazimo članke o W. Whitmanu, R. W. Emersonu, kritike engleskih djela prevedenih na hrvatski, pabirke po tuđim literaturama itd.

Naročito je zanimljiv prikaz o viktorskoj literaturi.¹⁶⁷ Tu nepoznati autor, služeći se člankom *The Apotheosis of the Novel under*

¹⁶² Krešimir Kovačić o Anti Kovačiću, »Savremenik«, Zagreb 15/1920, br. 1, str. 23–24.

¹⁶³ »Obzor«, 1917, br. 157.

¹⁶⁴ »Zadarska Iskra«, 1893–94.

¹⁶⁵ »Obzor«, 1917, br. 157.

¹⁶⁶ »Vienac«, Zagreb 32/1900, br. 37, str. 573.

¹⁶⁷ God. 1897, sv. 3–4.

Queen Victoria, koji je donio engleski list *Nineteenth Century*, prikazuje razvoj engleskog realizma: govori o Dickensu i Thackerayju, o Charlotti Bronte i George Eliot, o E. Gaskell i Bulwer-Lyttonu, o Disraeliju, Trollopeu, Kingsleyju, Readu, o Willkie Collinsu, o Meredithu, Hardyju, R. L. Stevensonu, te o čitavom nizu manje poznatih pisaca.

Ovaj je prikaz vrijedan pažnje ne samo zbog svoje potpunosti i točnosti već i zbog toga što u to vrijeme nismo imali sličnih prikaza ni u većim književnim časopisima.

Među biografijama treba spomenuti Swiftovu, koju je napisao M. Iako ima nedostataka i nepoznavanja nekih činjenica,¹⁶⁸ ipak je to vrlo dobar prikaz i analiza Swiftova rada, koji odaju da autor dobro poznaje prilike u Engleskoj toga doba i Swiftov književni rad. Osim toga, vidi se da pisac poznaje i neka druga djela engleske književnosti,¹⁶⁹ što potvrđuje ovaj zaključak njegova članka: »Swift spada u red onih neskladnih naravi kao što su Hamlet, Byron, Manfred, Puškin. To su veliki patnici, žrtve svoje naravi, žrtve burnih, prelaznih perioda, ljudi bolji od svojih zemljaka, koji osjećaju njihovu podlost i ludost. Duše su to osamljene, koje izazivlju na sebe gnjev savremenika, koje ne mogu da nađu sklada ni harmonije. Ti ljudi teže više nego itko za slobodom, pa osjećaju okove više nego drugi; oni samo ruše, a baš ništa ne sagrade: njihove riječi nose obilježje pamfleta.«

Još je vredniji prilog članak o Percy Bysshe Shelleyju, koji je napisao R. K. Dragutinov.¹⁷⁰ Dok je na kontinentu uvijek sasvim neopravdano vladalo i održavalo se mišljenje da je Byron veći pjesnik od Shelleyja, pisac ovog članka još prije svršetka prošlog stoljeća postavlja stvar sasvim obrnuto: »U toj se dobi u Engleskoj diže uz Byrona najveći onodobni pjesnik engleski, a i veći filozof od Byrona – Percy B. Shelley. Shelley bio je harmoničniji duh od Lorda Byrona, a i idealniji od njega.«

To je, uostalom, danas lako razumjeti, jer je naprednoj književnoj omladini toga vremena revolucionar Shelley bio veći ideal nego romantičar Byron. Duboko razumijevanje Shelleya i njegovih pogleda na život, te analiza Shelleyjeve poezije dokazuju kako je iscrpno bilo poznavanje engleske književnosti u krugu mladih ljudi okupljenih oko »Nove Nade«. Oni su na velikim uzorima izgrađivali svoje poglede na život, ali su uvijek ostali dosta jaki i objektivni da budu svoji: »Život, rad i mišljenje ovoga velikoga pjesnika može nam biti veoma poučan, ako se u nj zamislimo. On nam može da bude poticatelj onih visokih ciljeva, za kojima je hlepila njegova pjesnička duša, – no ujedno i negativni primjer u tom, kako se ne smije zaboravljati ono, što nas okružuje, kako prije svega mora da budemo – realni.«

¹⁶⁸ *Gulliverova putovanja* podijelio je u dva dijela mjesto u četiri.

¹⁶⁹ Shakespeare, Byron i dr.

¹⁷⁰ »Nova Nada«, Zagreb 1898, knj. II, sv. 1, str. 24–27.

Još je jednom R. K. Dragutinov dokazao svoje poznavanje engleske književnosti; pišući o engleskom filozofu Francisu Baconu,¹⁷¹ on zalazi u detalje da bi dao što jasniji pregled Baconova rada u filozofiji i u književnosti.

Pregled časopisa druge polovine 19. stoljeća pokazuje koliko su naši književni krugovi poznavali englesku književnost, kolik je bio njihov interes za djela engleskih pisaca i prijevode iz te književnosti. Jedan dio toga rada uvjetovan je znanjem engleskog jezika. Pojedini slučajevi iz ilirske ere i poslije 1848. pokazuju da je znanje engleskog jezika bilo usko vezano uz pojedince koji su više nekim slučajem došli u vezu s engleskim i u priliku da ga nauče. Bilo je pojedinaca koji su nastojali da nauče taj jezik kako bi se mogli što više približiti engleskoj književnosti.

Osamdesetih godina imamo već tragova poznavanju engleskog jezika u širim krugovima. Naši književni listovi registriraju djela na engleskom pretpostavljajući da njihovi čitaoci znadu taj jezik.¹⁷² U Zagreb dolazi veći broj engleskih dnevnika, tjednika i mjesečnika, što isto tako dokazuje znanje jezika u većem i širem krugu. Iz raznih stručnih članaka saznajemo da je bilo ljudi koji su učili engleski jezik privatno.¹⁷³

II. UDIO ENGESKE KNJIŽEVNOSTI U KNJIŽEVNOJ KULTURI HRVATSKIH PISACA

1. Međusobne veze pojedinih književnosti, (njihovo međusobno prevođenje, komentiranje i međusobna kritika) imaju u svakom slučaju veliku ulogu u književnom stvaranju u svijetu uopće. Općeljudski motivi, koji se obrađuju u svjetskim književnostima, ne mogu se uzeti kao specifično vlasništvo pojedinih naroda, tj, nacionalnih književnosti; književni motivi su nešto zajedničko, što pripada svim književnostima, a i ulazi u sve književnosti, bile one bliže ili dalje od one u kojoj se pojedini motiv prvi put pojavio. Baš te književne veze među narodima doprinose obogaćenju novim motivima, novim načinima književnog izraza. Bogaćenje i napredak jedne nacionalne književnosti u sklopu svjetske znači uspon i usavršavanje cjeline.

Pojedini nosioci književnih ideja ili općeljudskih motiva prodrli su svojim književnim proizvodima preko svih zemljopisnih zapreka ili udaljenosti i postali vlasništvom cijeloga kulturnog svijeta. Za njihove

¹⁷¹ Knj. II, sv. 4 i 5.

¹⁷² »Iskra«, 1885, br. 5: »Tko hoće da se upozna sa svetim knjigama kineskim i tajnama Konfucijeve religije, neka nabavi knjigu *The sacred book of China*, London 1885.

¹⁷³ *Filologijska revolucija u Engleskoj*, »Vienac«, Zagreb 14/1882, br. 29, str. 464. »Svima onima, koji znadu ili koji uče engleski, vrlo je dobro poznato, kolike im poteškoće prouzrokuje engleski pravopis kao etimološki, na koji moraju potrošiti više vremena nego na svu gramatiku i sintaksu.«

književne proizvode ne postoje granice narodnih država ni pregrade kontinentata; oni ne gube karakter svoje nacionalnosti, ali postaju općeljudskim dobrom.

Shakespeareovo djelo ulazi u svjetske književnosti, nadahnjuje književne naraštaje, oduševljava kazališne gledaoce, pobuđuje umjetnike i pisce, daje građu za mnoga književna djela i potiče aktivnost na svim poljima. I nitko neće reći da je Shakespeare samo Englez, da su nosioci njegovih zamisli i ljudskih sudbina mogući samo u Engleskoj. On je u Njemačkoj Nijemac, u Francuskoj Francuz, u Hrvatskoj Hrvat. Tu i jest njegova općeljudska vrijednost, zbog toga on i jest uvijek aktualan, zanimljiv i nov.

Hrvatska je književnost, iako se najvećim dijelom razvijala pod vrlo nepovoljnim uvjetima i jedno vrijeme bila u vremenskom zaostatku iza većih evropskih književnosti, bila ipak uvijek u kolu svjetske književnosti i imala udjela u svim većim kulturnim i književnim težnjama u toku svog razvitka. Iako se često sasvim krivo misli o udjelu hrvatske književnosti u stvaranju svjetskih književnosti, treba naglasiti da je Hrvatska uspostavila i držala – sad više sad manje – književne veze sa svim većim evropskim književnostima.

Engleska književnost nije ostala nepoznata hrvatskim piscima koji su stvarali novu hrvatsku književnost od doba ilirizma. To poznavanje bilo je često posredno, ali se ipak većina tvoraca nove hrvatske književnosti trudila da upozna svoje književne uzore ili simpatije u izvorniku.

Nije to ostalo samo u užem krugu književnih stvaralaca; i šira čita-lačka publika imala je vrlo često prilike upoznati vrijednost engleske književnosti. Postoji čitav niz književnika koji su vlastitim zanimanjem za cjelokupno književno stvaranje Engleske izvršili svoju kulturnu ulogu, dajući prve prinose za upoznavanje dotad nepoznatog književnog svijeta na krajnjem rubu Evrope: uvođenjem engleske književnosti u kulturno-književni horizont Hrvatske, buđenjem zanimanja za nju došlo je i do općeknjiževnog zbliženja.

Ugledanje¹⁷⁴ u veće književnike ili, kako Marin Sabić kaže, »ići u školu velikim piscima«,¹⁷⁵ sasvim je druga stvar nego direktni utjecaji. Svaki grubi i sirovi materijal mora se obraditi, odgojiti, iškolovati, pa

¹⁷⁴ Problem odnosa između hrvatske i engleske književnosti u ovoj radnji ne tretira se kao problem utjecaja, jer je nepotrebno i nepravedno da se nekom piscu imputira utjecaj, kojeg on nije bio svjestan u času kad je stvarao svoje književno djelo.

¹⁷⁵ Marin Sabić, *Narodna književnost i kosmopolitizam*, »Glasnik Matice dalmatinske«, Zadar 1/1901–1902, knj. 1, str. 368. »Na polju romana, kraj srodnih nam velikih ruskih spisatelja, nije nam uistinu nužno, da se ugledamo u bilo koje tuđe romansijere: tko ide u školu Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja, Dostojevskog i Gončarova, ima malo da nauči od Eliotove, Dickensa i Thackerayja ... Nasuprot na polju lirike, dramske i epske poezije, priznat nam je, da uz slavenske srodnike i stare klasike, mnogi tuđi pisci mogu novim duhom da nas ojačaju i novim duhom maha dadu našoj književnosti – i to ne samo pjesnici kao Shakespeare, Milton i Byron, Dante, Tasso i Leopardi ... već i Shelley, Wordsworth, Tennyson, Swinburne.«

ćemo nakon toga uočiti njegove kvalitete, vidjeti to se krilo ispod vanjske kore. Tako, eto, gledamo i na odnose između većih i manjih, odnosno mladih književnosti. Književnici se mogu ugledati u velike uzore, bilo da teže za istim idealom, bilo da na svoj način obrađuju isti problem. U tom će se slučaju »utjecaj« sastojati u otkrivanju pisca samoga, njegove duše, njegovih skrivenih sposobnosti. Tada se može reći, da su ga »mnogi tuđi pisci ojačali novim dahom i dali maha našoj književnosti novim duhom«. Tu se dakle radi o pobudi u književnosti, jer velik uzor može pobuditi u nekom piscu interes za isti problem, dati mu istu misao, potaknuti ga na književni rad u jednom određenom smjeru, ali da kraj toga pisac ipak ostane samostalan i originalan.

Nije ovo samo formalno razlikovanje termina ili zamjena jedne riječi (utjecaj) drugom (pobuda – poticaj). U našem slučaju radi se o »školi«, o stvaranju književne kulture, o udjelu jedne strane književnosti u formiranju književne kulture kod pripadnika druge književnosti. Činjenica je da je u stvaranju novije hrvatske književnosti od ilirizma dalje bilo mnogo pobuda, poticaja, a i »utjecaja«. To više što se nacionalnim osvješćivanjem kulturni život Hrvatske razvijao pod teškim okolnostima. Iako su se Hrvati u to vrijeme borili protiv prevlasti njemačke kulture i njezinih političkih težnja, opet su njemački utjecaji vrlo jaki. Buđenje slavenske svijesti, kao posljedica nastojanja starijih slavofila, odigralo je odlučnu ulogu u obraćanju Hrvata prema slavenskom istoku.

2. Za hrvatski narod, koji se tada borio za svoj materijalni i kulturni opstanak, kulturni je i slobodoljubivi zapad 19. stoljeća predstavljao ideal slobode. S ova tri velika uzora (slavenski, njemački i engleski) počinje kulturni život Hrvatske u Gajevo doba. Nova književnost, koja se upravo počela formirati, nužno je reflektirala sve one elemente koje je kulturni život Hrvatske primio iz ta tri izvora.

Južni Slaveni, a naročito Hrvati, poznavali su mnoge strane jezike, zbog toga što su bili u vrlo blizom dodiru sa strancima, što su za učenje imali razvijene prirodne sposobnosti i što im je to diktirao njihov položaj u Austro-Ugarskoj. A to je često glavni uvjet za poznavanje stranih književnosti. Ilirci su uprkos velikim političkim borbama od Njemačke posuđivali mnoga duhovna dobra. Književne veze između zapadnih književnosti i Njemačke odrazile su se i u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Engleska književnost se brzo i snažno udomaćila u Njemačkoj i Austriji, pa je tim putem vrlo rano došla i u Hrvatsku. Ti su slučajevi, doduše, u 18. stoljeću bili osamljeni i nisu ostavili dubljeg traga na narod i narodnu usmenu književnost, jer je poznavanje engleske književnosti bilo ograničeno na odnarođenu inteligenciju i plemstvo.

Vrlo su rano u 18. stoljeću, a možda i prije, originalna engleska djela ušla u knjižnice plemićkih dvorova i vlasteoskih kurija, što dokazuje i izvjesno poznavanje engleskog jezika. Njemačke kazališne družine prikazivale su u Zagrebu i hrvatskoj provinciji mnoge engleske

drame, naročito Shakespeareove. Ove su kazališne priredbe ostale bez većega odjeka jer su bile nepristupačne širim slojevima. Dubljeg su traga ostavila jedino popularna – ali rijetka – izdanja zabavnih knjiga, među kojima su se pojavila i djela engleskih pisaca, i to iz njemačkih preradbi prevedena na hrvatski. Značenje toga prevodenja bilo bi veće da su ona predstavljala originalnu englesku književnost u hrvatskom prijevodu, a ne samo prijevod njemačke preradbe.

Ipak, ovom se radu ne može poreći svaka važnost, jer, iako je to teško direktno dokazati, ove činjenice mogu se povezati s mnogim kasnijim važnim elementima u odjecima engleske književnosti kod nas, npr. s Krizmanićevim zanimanjem za pojedine engleske pisce, ili posuđivanjem i izmjenom knjiga među književnicima ilircima. Treba svakako naglasiti da su svi ovi stariji pokušaji prije 1835. osamljeni i da prvo sistematsko poznavanje djela engleske književnosti moramo tražiti u doba književnoga rada iliraca.

Dokumenti za poznavanje toga perioda hrvatske književnosti mnogo nam pomažu da se odredi udio pojedinih tuđih književnosti u stvaranju književne kulture naših pisaca. Ta kultura pisaca prve polovine 19. stoljeća bila je relativno veoma široka.¹⁷⁶ Poznavanje tuđih jezika, dodiri s tuđim književnicima, školovanje u vanjskom svijetu, posjeti inozemstvu, održavanje pismenih veza s tuđim književnicima i kulturnim radnicima, interes za čitanje djela u originalu i poznavanje tuđih književnosti imali su odlučnog utjecaja na formiranje intelektualnog života i razvitka književne kulture hrvatskih pisaca 19. stoljeća.

Dosada se često pisalo o udjelu francuske, ruske, talijanske i njemačke književnosti u formiranju naše književnosti, ali nikada u potpunosti nije prikazana uloga koju je u tom pogledu odigrala engleska književnost.

3. Na osnovi dokumenata prikazat ćemo mjesto koje u književnoj kulturi hrvatskih pisaca zauzimaju engleska književnost i jezik, i kolik je njihov udio u kulturnom i duhovnom razvitku naših pisaca 19. stoljeća. Ne namjeravamo ovdje obuhvatiti sve hrvatske pisce, nego samo one koji su u tom pogledu stajali na prvom mjestu. To ne znači da su se ostali pisci, bili oni danas više ili manje vrijedni i poznati, držali sasvim po strani. Ovo će izlaganje dati dovoljno dokaza da je, s obzirom na englesku književnost, postojala atmosfera u kojoj su se kretali gotovo svi naši književnici, veliki kao i mali.

Opat bistrički Ivan Krizmanić, koji je odigrao veoma važnu ulogu u uvođenju engleske književnosti u književni horizont naših pisaca, prednjači i na ovom polju. Sasvim je sigurno, da je Krizmanić jedan od prvih hrvatskih kulturnih radnika iz vremena ilirizma, koji je čitao djela na engleskom jeziku.

¹⁷⁶ A. Barac, *La culture littéraire des écrivains croates avant Senoa*. U: »*Annales de l'Institut Français de Zagreb*«, 1941, nos. 16–17.

Krizmanićev interes za englesku književnost vidi se najbolje u njegovoj rukopisnoj zbirci *Diversa Carmina Ex Collectione Joannis Krizmanić*, a osim toga u njegovim prijevodima, koji su ostali u rukopisu. U toj svojoj zbirci Krizmanić spominje i navodi Bacona, Waltera Scotta, Byrona i Thomasa Moora. Ostali rukopisni prijevodi, Milton, Shakespeare, Pope i *Ossian*, dokazuju da je engleska književnost u Krizmanićevoj književnoj kulturi zauzimala najvažnije mjesto. Potrebno je istaknuti da je Krizmanić prevodio s originala i da uvijek citira originalno izdanje onoga djela koje prevodi. Prema tome se može pretpostaviti da je u njegovoj knjižnici postojao čitav niz engleskih djela koja su mogla biti na dohvat i ostalim ilircima. U tome i jest veliko značenje Krizmanićeva rada: on je, vjerojatno, među književnicima ilirizma odigrao ulogu književnog inspiratora. U predgovoru svoga prijevoda Miltonova *Izgubljenog raja* Krizmanić veli da mu je to djelo »vu zimski dugočasnosti tu misel zavdal, da i moji domoroci vu naravnom jeziku svojem njega čteti bi mogli«. On doduše malo dalje kaže kako ima malo izgleda da će taj prijevod biti štampan, jer su troškovi oko izdanja bili veliki i jer – po njegovu mišljenju – Hrvatska tada nije bila zrela za takva djela. Ali on ne žali truda, jer je zadovoljan s užitkom koji je imao prevodeći.

Kad se spominje mogućnost Krizmanićeva utjecaja na širenje poznavanja engleske književnosti u Hrvatskoj, treba istaknuti da je Vraz baš za vrijeme svoga boravka u Bistrici pisao Babukiću neka mu pošalje jednu zbirku engleskih pjesama koje bi preveo na hrvatski. To je možda bila antologija engleskog pjesništva, koja je sačuvana u Gajevoj knjižnici, a poticaj je mogla dati sredina u kojoj je Vraz boravio, tj. Krizmanić i njegov kulturni utjecaj.

4. Iako se u novije vrijeme nastoji ograničiti i točnije odrediti; koju je ulogu i značenje imao Ljudevit Gaj u doba ilirskog pokreta, i premda on nije bio prvenstveno književnik, ipak se njegova važnost u krugu književnika i utjecaj na književnost uopće ne može poreći. Ne mislimo ovdje raspravljati o njegovim političkim pogledima i uspjesima u razvoju kulturnog života tadašnje Hrvatske, ali da bismo upoznali udio engleske književnosti u kulturnom razvoju iliraca, dosta je pregledati »Narodne Novine« i »Danicu«, Gajevu korespondenciju i njegovu privatnu knjižnicu.

Od početka izlaska »Narodnih novina« (br. 2, 1835) gotovo u svakom broju nalaze se najrazličitije vijesti iz Velike Britanije i Irske. One su uglavnom političkog karaktera. Naročit interes posvećen je irskom pitanju i borbi O'Connella za slobodu Irske. Ilirci su u borbi Iraca za slobodu vidjeli težnju za idealom koji je i njima bio pred očima. Među ovim političkim vijestima lokalnog i općeg značenja nalazimo i kulturnih vijesti. Njihova nas količina danas iznenađuje, a neke je Gajeve suvremenike to čak i smetalo, jer su osjećali da se »Narodne novine« previše zanimaju i osvrću na engleske prilike, a premalo na naše domaće. To je ponukalo učitelja Kaju Adžića da Gaju (18. XII 1835) napiše

pismo, u kome mu prigovara da u »Narodnim novinama« nema članka o Slavoniji i veli: »... svaki mislim novinah štioć vrlo rado štije od svoje domovine premda i nisu velike važnosti radije reko štije nego od Velike Britanije i Irske, s kojima su više puta svi listovi napuniti...«

Koliko su »Novine« po kvaliteti bivale bolje i po obujmu veće, toliko je rasla kvaliteta i obilje takvih vijesti. Rijetki su, zapravo, brojevi »Novina« u kojima nema nešto iz Engleske. Te su vijesti katkada kulturno-književnog karaktera; tako npr. br. 62 od 1837. donosi anegdotu iz Byronova života; u br. 67 govori se o novinama i njihovim čitaocima u Engleskoj; u br. 69 spominje se, kako u Carigradu pripadnici viših staleža – gotovo redovito govore francuski i engleski – a tko želi biti čovjek 19. stoljeća, ističe anonimni pisac, taj mora poznavati Byrona, Waltera Scotta i Chateaubrianda; itd. Ovo je naročito značajno zato što su to prvi spomeni Byrona i Scotta u hrvatskoj štampi.

Još je očitiji odraz engleske književnosti u literarnoj kulturi iliraca u »Danici ilirskoj«, gdje se iznose i detalji, pa se na primjer govori i o historiji engleskog jezika i o nekim tada poznatim engleskim piscima i kulturnim radnicima. Zanimljiva je bilješka u br. 10 od 11. III 1837, gdje se prvi put u štampi spominju Ben Jonson,¹⁷⁷ Shakespeare, Collins, Gray, Thomas Moore, Burns, Bacon, Young i Walter Scott (po drugi put). U »Danici« se vrlo rano bilježe i književne veze Slavena s Engleskom, kao npr. rad Johna Bowringa, Watsona, Thomasa Forda Hilla i spominju se djela koja govore o nama, a izišla su u Engleskoj. »Danica« je 1838. godine (br. 31) donijela *Osnovu čitaonice*, po kojoj se predviđa da će Čitaonica kupovati knjige i časopise i na tuđim jezicima, pa i na engleskom, »na koliko se domovine i narodnosti naše dotiču, ili inače hasnovite znanosti i plemenitu i ugodnu zabavu u sebi sadržavaju«.

Taj se rad razvija tako da se iz prvih nekoliko godišta »Danice« dobiva jasna slika atmosfere u kojoj su ilirci radili, a koja je sasvim sigurno odisala i snažnim tragovima engleskog kulturnog i književnog života.

Ne treba misliti da Gajeva knjižnica – uzeta kao dokumenat – predstavlja samo odraz njegova ličnog interesa i da je ona bila samo njegova privatna svojina kojom se jedino on služio. Naprotiv, Gajeva je knjižnica u ono vrijeme značila riznicu duhovnog blaga, odakle su crpili znanje svi istaknuti ilirci – Gajevi suradnici.

U predgovoru svoje bibliografske studije *Knjižnica Gajeva* (1875) Velimir Gaj kaže: »Ilirska knjižnica očeva bila je živ izvor, iz koga su preporodenici, ilirski novovjerci zajedno s preporoditeljem crpili okrepne potrebne i umu i srcu svomu ... Otačka knjižnica bijaše i čitaonica i matica i narodni muzej i akademija i zamjena svemu. Ova knjižnica

¹⁷⁷ U »Danici ilirskoj«, Zagreb 3/1837, br. 10, str. 38. pogrešno je napisano: Johnson.

u istinu bijaše ognjište, na kojem je sav kolik prvobitno prosvjetom prosvjetljen, pismeni narod grijao ude ozeble na ljutoj studeni duševnog mrtvila i odrodne odmazde domaće».

Potrebno je razmotriti – što su s područja engleskog jezika i književnosti u toj knjižnici mogli naći Gaj i njegovi drugovi. Udara u oči da je imao nekoliko knjiga za učenje engleskog jezika, iz kojih je i sam vjerojatno učio;¹⁷⁸ ne znamo sigurno da li je Gaj znao engleski i da li se njime služio u različitim zgodama, kao npr. i kad su engleske putnice M. G. Mackenzie i A. P. Irby prvi put posjetile Hrvatsku.

Ako dodamo mnoštvo dvojezičnih i višejezičnih rječnika engleskog jezika, a prije svega rječnik Dra Johnsona: *A Dictionary of the English language ... To which is added ... a comprehensive View of English Grammar ...* London 1806, koje je Gaj imao pri ruci i mogao se njima služiti, moći ćemo još jače potkrijepiti pretpostavku da je on znao engleski i da se služio tim priručnicima, jer njihov broj i vrsta dokazuju da su s tom namjerom uvršteni u knjižnicu. Njihova praktična primjena mogla je doći do izražaja pri eventualnom čitanju ostalih engleskih knjiga koje su se nalazile u Gajevoj knjižnici.

Od knjiga s područja historije i geografije neke govore o našim pokrajinama. Tu su se nalazila djela A. A. Patona o Hrvatskoj i Srbiji, *Putovanja kroz slavenske provincije u evropskoj Turskoj* od M. G. Mackenzie – A. P. Irby i djela ostalih slavofila koji su putovali po našim zemljama u toku prošlog stoljeća.

Naslovi knjiga i različiti autori pokazuju da se Gaj zanimao za engleska djela o našoj zemlji i da je bio u uskim vezama s nekima od tih pisaca, a i s drugim Englezima koji su mu takve knjige slali.

Drugu grupu čine djela iz engleske književnosti u originalu ili u prijevodu. Ta djela pokazuju da je engleska književnost bila ako ne vodeća, a ono ravnopravna ostalim književnostima koje su ulazile u književni interes naših pisaca ilirizma. Ako pak uzmemo u obzir da je većina tih djela bila na engleskom jeziku, onda je razumljivo da su pojedinci učili engleski samo zato da bi mogli »poći u školu« velikih pjesnika engleske književnosti. Među tim knjigama na prvo bi se mjesto mogla staviti Byronova pisma s njegovim opširnim životopisom od Th. Moorea: *Letters and Journals ...*, 1830.

Između krestomatija nalazila se i jedna antologija engleskog pjesništva *Beauties of Classical English Poetry*, 1828–36, koja daje dobar pregled klasičnog engleskog pjesništva. Ostali prvaci engleske književnosti zastupani su u prijevodu ili u originalu: Ch Dickens sabranim djelima u njemačkom prijevodu iz godine 1844, J. F. Cooper sa *Der rothe Freibeuter* (1834) i pripovijetkom *The Spy, a Tale of the Neutral Ground* (1842) s prikazom autorova života, R. B. Kimball sa *Romance of Student Life Abroad* (1854), J. S. Le Fanu sa *Guy Deverell* (1865), R. Thomson dugom pjesmom *Forget me not*, Goldsmith hrvatskim pri-

¹⁷⁸ Vidi: poglavlje *Ilirsko doba* u ovoj radnji i bilj. 20, str. 204.

jevodom *Wakefieldski župnik* (Zagreb, 1848), John Gay s dva izdanja basana i to od 1746. i od 1799. O'Connell knjigom govora¹⁷⁹ *The Selected Speeches* (1860), John Philips pjesmom *Cyder* (1708), James Thomson ruskim prijevodom svojih *Seasons* (1798), Shakespeare Dimitrovićevim prijevodom *Julija Cezara* (1860), F. Bacon latinskim djelom *Historia naturalis & experimentalis* (1648) i Milton Krizmanićevim prijevodom *Raj zgubljen* (1827).

I Gajeva korespondencija služi kao dokument književne kulture naših pisaca. U njoj se odrazuje interes Gaja i ostalih pisaca toga doba za englesku književnost. Dosta je navesti nekoliko pisama pisanih Gaju, pa da gornju tvrdnju dokažemo. Engleska i istaknuti engleski pisci spominju se u pismima kao nešto dobro poznato, npr. Walter Scott i Byron (Nemčić, 9. VII 1839), Englezi i engleski jezik (St. Vraz, 10. XI 1836. i 13. I 1847); J. Šporer, 25. II 1839; Mato Topalović, 24. XII 1830; P. J. Šafarik, 12. II 1831; Ambroz Vranicany, 23. VIII 1844 i 23. V 1848), književni rad Stanka Vraza na anglistici (11. X 1835. piše iz Graza o *Tudinkama* za koje veli da su pjesme tuđih naroda u prvom redu »Anglijana«, a 13. I 1841. o svom prijevodu Byronove pjesme *Andeli*) i njegovo osobito dobro poznavanje Shakespearea (11. III 1838).

Gajeva korespondencija ima još jedno značenje. Ona nam otkriva i rad na anglistici nekih naših književnika čija se imena nisu sačuvala u književnosti do danas. Karlovčanin L. Mačечеvić javlja Gaju (19. II 1842) da je »dogotovio prevod Byronova *Manfreda*, kojega ako g. Moyses cenzurirati hoće, za tisak će mu poslati.« Da li je cenzura spriječila *Manfreda*, ili je bio neki drugi razlog, ne znamo i ne možemo danas ustanoviti. Prijevod nije izašao, niti se sačuvao, pa se zbog toga kasnije Miletićev prijevod *Manfreda* (1894) smatrao prvim hrvatskim prijevodom tog Byronova djela.

5. Vrazovo značenje u našoj književnosti dolazi do izražaja u dva smjera: 1) nacionalna književnost i 2) svjetski vidici. On ističe da naši uzori treba da budu Dubrovčani, slavenski narodi i svjetski pisci. Vraz je svakako najzaslužniji što su se ti svjetski vidici naših pisaca usmjerili i prema engleskoj književnosti. On je u tom smislu vodič pisaca prve generacije ilirizma. Mažuranić i Demeter čitaju tuđe književnosti na originalu; obojica znadu engleski i povode se za glavnom strujom svoga doba: bajronizmom. Ali Vraz daleko odskače od njih svojim izgrađenim pogledom na engleski jezik i na način prevođenja s tog jezika, a više od svega svojim znalačkim izborom djela koja je prevodio. Prikazali smo već njegovo znanje jezika, prevođenje s originala i vrlo dobar pogled na englesku književnost. Ali treba istaknuti da se njegovo pristupanje engleskoj književnosti odlikuje specifično pjesničkim elementom. Njegov je interes za engleske pjesnike obilježen osobnom pjesničkom

¹⁷⁹ Ovu je knjigu Velimir Gaj upotrebljavao u pisanju svojih političkih članaka šezdesetih godina, kada je svaki broj »Danice« imao veliki citat na engleskom iz O'Connellovih govora.

notom. Izbor mu je pao na Byrona, Burnsa i Th. Moorea. U njima je našao sebe, oni su odgovarali njegovoj pjesničkoj duši. Burnsova brdo-vita Škotska i Moorove *Irske melodije* oduševile su i toga hrvatskog lir-skog pjesnika, dale mu poticaj i razvile njegove pjesničke poglede. Nije sasvim slučajno da je Vraz preveo škotske pjesme Roberta Burnsa: *Nad brda ta i dal'ko proć, Ružama svibanj kada uscvati, Tec' lagano, rijeka, pod brijegom zelenim, U gorah mi srce, u gorah mi ćud, Za onaj brijeg, gdje teče prijek* itd. i *Irske nacionalne melodije* Th. Moorea: *Ne kaži, brzo da se trati, Ti čarobni zvuci, taj večernji zvon! Očito je, vajme! ma sudba se vrši, Ajd na susret sreći i slavi, Evo natrag album mila, Ne zovi mu ime! u hladu nek budne, Kad god smatrao pogled taj, gdje bli-sta itd.*

Ovaj izbor je svjestan i on odgovara pjesničkom razvoju Stanka Vraza. Vraz nije uzeo pjesme borbenog revolucionara i proroka Shel-leyja ni mirnog mislioca Keatsa, već Byrona, koji mu je ideal kao no-silac romantizma i nacionalizma – borbe za slobodu; osim njega uzeo je i pjesme Burnsa i Moorea, dva blaga pjesnika pitome prirode, slične predjelima u samoborskom gorju, koje je inspiriralo Vraza.

Birajući pjesnike iz razdoblja od 15. do 18. stoljeća, čije je pjesme prevodio u manjem broju, Vraz se drži istog principa kao i kod djela svojih suvremenika, te prevodi npr. anakreontske pjesme Abrahama Cow-leya, pa sonete i kraće pjesme Williama Dunbara, Gawina Douglasa, Sir Thomasa Wyatta, Tobiasa Humea, Michaela Draytona, Williama Drummonda, Roberta Herricka, Francisa Quarlesa, Edmunda Wallera, Richarda Galla i Felicije Dorothee Hemans, koje su Vrazovu pjesničkom ukusu odgovarale bolje nego ukrućena didaktičko-filozofska lirika 18. stoljeća (npr. Goldsmithova balada *The Hermit – Pustinjak*).

Vrazova literarna kultura odrazuje se i u kratkim primjedbama u »Kolu«. U knj. III godine 1843, uz riječ *robovi* urednik je zabilježio i englesku riječ *slave*, što pokazuje njegovo znanje engleskog jezika; a u knjizi VI, 1847, urednik uz narodnu bosansku pripovijetku *Dram jezika* spominje sličnost glavnog motiva te pripovijetke sa Shakespeareovom dramom *Mletački trgovac* (*The Merchant of Venice*).

I Vrazova korespondencija odaje nam nekoliko crta njegove knji-ževne kulture u vezi s engleskom književnošću. Petar Dubrowsky piše Vrazu (20. XI 1842) o ruskoj literaturi i o izdanju Shakespearea (1842). Osim pregleda ruske literature u godini 1841. izvješćuje Vraza o prije-vodima Shakespeareovih djela na ruski, pa spominje pripreme G. Ket-čara da prevede cijeloga Shakespearea u prozi. Uput iznosi da su Rusi prevodili Shakespearea već i prije, kao npr. da je Vrončenko preveo *Hamleta*. Kasnije Dubrowsky u jednom pismu prikazuje sav rad Rusa na anglistici, tj. prijevode iz Shakespearea, Dickensa, Coopera, a u dru-gom daje sadržaj nekog ruskog časopisa, koji je imao i posebnu rubriku za englesku literaturu. Pisma K. VI. Zapa Vrazu o poljskoj književno-sti također su vrlo značajna. Vraz ih je objavio u »Kolu« (knjiga IV, V, VI, god. 1847) pod naslovom *Kratak pregled literature poljske do najnovi-*

jeg doba. Tu se spominju mnogi prijevodi djela engleske književnosti, kao i utjecaj Byrona, Scotta i Shakespearea na poljsku književnost. Zap navodi najpoznatije prevodioce, kao npr. A. E. Adynieca, Litvanca, koji se istaknuo kao prevodilac Byrona, Scotta i Th. Moorea, i Juliana Korsaka, prevodioca Shakespearea (*Romeo and Juliet*). Na kraju Zap veli da se u novije vrijeme (polovinom stoljeća) pored prijevoda djela W. Scotta, Bulwer-Lyttona, Byrona pojavljuju i dobri prijevodi Shakespearea i Swifta. Sve te vijesti iz Rusije i Poljske mogle su odigrati značajnu ulogu u Vrazovu književnom razvitku, u izboru građe i uređivanju »Kola«, kao i u njegovu neposrednom književnom radu. Tu je mogao dobiti poticaj da prevodi s engleskoga i da nešto od toga upotrijebi u »Kolu«.

Vrazova korespondencija dokazuje da je Vraz doista poznao englesku književnost u originalu, da je uvijek prevodio s engleskoga originala i da je svakom prilikom nastojao zabilježiti pokoji stih iz engleske književnosti. Najzanimljiviji je slučaj s pismom H. 21. Tu je olovkom ispisana Drummondova pjesma *The Wise Example of the Heavenly Lark*, na drugoj strani Swiftova izreka o pravom geniju, a ispod toga: *The paths of glory lead but to the grave*, citat iz Gray-eve *Elegy written in a Country Churchyard*.

I ova korespondencija, kao i Gajeva, služi kao dokumenat interesa ostalih pisaca za engleski jezik i književnost iz vremena ilirizma. Ona pokazuje, kako je daleko sezao književni horizont naših pisaca u vezi s Engleskom. Iz nekih pisama izlazi da je Vraz davao ton općem literarnom zbivanju. Miklošič u pismu šalje Vrazu svoj prijevod Byronove pjesme *Bivšem prijatelju*, a Nemčić jedno svoje pismo Vrazu (30. XI 1839) završava engleskom frazom, što dokazuje da je engleski ulazio u svakodnevni život obojice pisaca. Vukotinićevo pak pismo Vrazu (10. X 1838) dokazuje da su obojica čitali Bulwer-Lyttona, pa Vukotinić veli da mu je drago ako Bulwer-Lytton ima na njega utjecaja.

6. Većina iliraca stjecala je i širila svoju književnu kulturu čitanjem djela iz tuđih književnosti. Vidjeli smo već da su javne i privatne knjižnice sadržavale mnoga djela engleske književnosti na originalu ili u prijevodu, da su se naši pisci služili tim knjižnicama, posuđivali i čisu po tome bili daleko ispred svojih suvremenika. Velik broj ostalih čitali su i na engleskom djela koja im inače ne bi bila pristupačna.

Udio engleske književnosti u širenju književne kulture bio je velik ne samo kod vodećih pisaca ilirskog doba već i kod čitavog niza ostalih pisaca, pored Ivana Krizmanića, Ljudevita Gaja i Stanka Vraza, koji su po tome bili daleko ispred svojih suvremenika. Velik broj ostalih pisaca toga književnog perioda slijedi ovu trojicu u stupu.

Ivan Mažuranić je rano uspio proširiti svoju književnu kulturu čitanjem tuđih književnosti. Znanje engleskog jezika omogućilo mu je da upozna i englesku književnost. Pojedini motivi, pozajmljeni iz engleske književnosti i sličnosti s Byronom, koje nalazimo u Mažuranića, ukazuju

na to da je on svoje književno obrazovanje stekao i preko engleske književnosti. Njegova knjižnica može poslužiti kao dokaz da se zanimao i za tu književnost.

Slično je i s Preradovićem. U krug njegova književnog interesa treba ubrojiti mnoge engleske pisce; zajednički motivi s Miltonom, njegovi prijevodi Byrona, dokazuju da se Preradović književno obrazovao i na djelima engleskih pisaca.

Književna kultura Dimitrija Demetera bila je vrlo visoka; već od rane mladosti skupljao je znanje iz tuđih književnosti. Da je među njima na prvom mjestu bila engleska književnost, svjedoči njegov književni i kazališni rad. Od *Robinzona*, kojega je čitao u mladosti, preko Shakespeareovih drama i Byrona prešao je Demeter na originalan književni rad, u kojem se snažno odražuje njegova književna kultura stečena na velikim djelima engleskih pisaca (Shakespeare, Byron).

Nemčićevo školsko obrazovanje bilo je, po njegovu mišljenju, krnje i nedostatno, pa je nakon svršetka škole sam nastavio učiti i čitati djela iz tuđih književnosti. Tako je upoznao i englesku književnost. Bogata književna kultura koju je stekao čitanjem tuđih književnosti, a naročito engleske, jasno izbija iz njegova književnog rada. Pored direktnoga stilskog povodenja za Sterneom i njegovim *Sentimentalnim putovanjem*, engleski udio u njegovu književnom obrazovanju odražuje se na vrlo mnogo mjesta u njegovim djelima. Najjače su zastupani Sterne, Shakespeare, Milton, Bulwer-Lytton, Byron i Thomas Moore.

Da se Bogović književno izgrađivao na pravcima engleske literature, vidi se po tome što je u društvu s Nemčićem (u Koprivnici) proučavao tuđe književnosti. Za historijsku novelu i dramu, koje je Bogović osobito njegovao, našao je jake uzore u Scottu i Shakespeareu. Njihov udio u književnoj kulturi i izgradnji Bogovićevoj nesumnjivo je bio odlučujući i vrlo velik.

Kod najranijih književnika ilirskog doba Byron, ideal romantičara, ostavio je najdublji tragova. Možemo sa sigurnošću reći da se Dragojla Jarnevićeva književno izgrađivala i dala smjer svojem književnom radu upravo pod utjecajem čitanja engleske književnosti, a naročito Byrona. U *Dnevniku* ona otkriva svoje ljubimce u anglo-saskim književnostima (Byron, Cooper, Scott).

Ali ne samo engleska književnost u užem smislu, nego i ona u širem smislu ulazila je u krug književnog obrazovanja i izgrađivanja pojedinih naših pisaca. Tako se npr. Ivan Kukuljević koristio svojim poznavanjem zemljopisne i povijesne engleske literature, kao i poznavanjem književnosti u užem smislu (Byronov *The Corsair*), da bi se izgradio u pisca stručnjaka i pjesnika dramatičara. Njegova »Jugoslavenska knjižnica« ne daje nam tako kompletnu sliku kao Gajeva knjižnica, ali je ipak jak dokumenat za gornju tvrdnju.

U istu grupu s Ivanom Kukuljevićem dolaze grof Janko Drašković, Kurelac, Šulek, Babukić, Antun Mažuranić, Užarević, Ivan Filipović i mnogi drugi znani i neznani, samo što se njihovo zanimanje za englesku književnost ne može potvrditi tako mnogim dokumentima.

Neki su se naši pisci u svom radu vrlo uspješno koristili znanjem i iskustvom, a koje su onda primijenili na naše prilike. Vukotinović je jedan od onih koji su u tome najviše uspjeli. On se izgrađivao na tuđim uzorima, radio to svjesno i otvoreno priznavao. Naročito se koristio čitanjem Bulwer-Lyttonovih djela, koja su u njegovu književnom stvaranju ostavila dubok trag.

Jak odraz književna obrazovanja i književne kulture naći ćemo u djelima Janka Jurkovića. On je direktno prenosio motive iz engleske književnosti u svoja djela (Addisonov *Adventures of a Shilling* i Jurkovićevo *Memoari stare grešlje*). U Jurkovićevim djelima možemo otkriti tragove mnogih engleskih pisaca (Addison, Bulwer-Lytton, Oliver Goldsmith, Dickens, Laurence Sterne, Shakespeare).¹⁸⁰

U Korajčevoj biblioteci nalazila su se djela mnogih tuđih pisaca i pjesnika; Byron i Shakespeare bili su od Engleza najjače zastupani, ali Korajčeva književna kultura zahvaćala je mnogo širi krug pisaca. To se, uostalom, jasno odrazilo u njegovim djelima, gdje nalazimo citate iz nekih engleskih pjesnika (npr. Byron), tragova Sterneova stila (Korajčev humor) i poneke crte Thackerayjeva stila (*Šijaci*).

Među rijetke intelektualce 19. stoljeća koji su boravili u Engleskoj, tamo upoznali tekovine engleske kulture i tako proširili svoje poglede i svoju književnu kulturu, ide Andrija Torkvat Brlić. Njegov je otac jedan od onih koji su se oduševljavali više za englesku nego za francusku kulturu. To se njegovo stanovište jasno očituje u pismima koja je upućivao sinu Andriji. Iako ni jedan ni drugi u književnosti nisu dali većih radova, ipak nam oni pokazuju na koji je način osrednji intelektualac izgrađivao svoju kulturu i stjecao opće, pa i književno obrazovanje.

Imbro Tkalac je, isto tako kao i Brlići, jak dokaz da su hrvatski kulturni radnici i na engleskoj književnosti širili svoj književni i kulturni horizont (Walter Scott, Shakespeare, Milton, Oliver Goldsmith, David Hume, John Locke, Adam Smith). Primjeri ove trojice pokazuju ulogu i udio engleske književnosti, nauke i kulture u formiranju književne i opće kulture hrvatskih intelektualaca izvan književnosti.

U književnosti su takvi primjeri češći, jer djela naših pisaca služe kao vrijedni dokumenti koji nam odaju širinu njihova književnog obrazovanja. Iz Tkalčevićevih *Listova iz Italije* doznajemo da je on ne samo poznavao englesku književnost nego da je došao i u osobni kontakt s Englezima na svojim putovanjima. U njegovu književnom razvoju odigrala je stanovitu ulogu i engleska književnost.

¹⁸⁰ Vidi naprijed – *Poznavanje engleskog jezika i književnosti*.

Lavoslav Vukelić u teškim je prilikama stjecao svoju književnu kulturu. Shakespeare mu je bio ideal na kojem je htio izgrađivati i iznijeti svoje književne sposobnosti. On je jedan od onih pisaca koji su učili engleski jezik da bi djela engleske književnosti mogli čitati na originalu.

Dubrovnik je od davnine bio mjesto gdje su uvijek postojale žive kulturne i književne veze s tuđim svijetom. Iako je u 19. stoljeću izgubio svoje veliko značenje kao hrvatski književni centar, ipak je ostao jači rasadnik kulture vanjskoga svijeta nego Zagreb. Polovinom 19. stoljeća živio je u Dubrovniku i radio na književnosti Antun Kazali, koji je bio jedan od rijetkih ljudi s vrlo velikom i razvijenom književnom kulturom. Engleska je književnost imala vrlo jak – ako ne najjači udio u njegovu književnom obrazovanju. Kazalijevo poznavanje engleske književnosti bilo je vrlo široko, a i odjek engleskih pisaca (Byron, Shakespeare, Milton, Tennyson) u Kazalijevim djelima naročito je jak.

Engleska je književnost bila naročito jako zastupana u književnoj kulturi Ivana Macuna; on je svoje književno obrazovanje nastojao predati i svojim suvremenicima, te je izdao malu teoriju književnosti, u kojoj je – u *Primjerima* – engleska literatura prikazana vrlo iscrpno.

U širenju književne kulture iliraca Gajeva je knjižnica odigrala vidnu ulogu. Na djelima iz engleske književnosti, koja je ona sadržavala, književno se obrazovao naročito Velimir, sin Ljudevita Gaja. Udio engleske književnosti u njegovoj književnoj kulturi tako je jak da se odražuje u svim Velimirovim djelima. Pored engleske lijepe književnosti (Shakespeare, Sterne, Goldsmith, Scott, Byron, Burns i dr.), na kojoj se Velimir obrazovao, predmet njegova interesa bili su i mnogi drugi engleski kulturni i politički spisi.

7. I najmlađi književnici – okupljeni oko đačkih listova (*Domovina, Nada* i dr.) – nisu zanemarili englesku književnost, već su išli ukorak sa svojim starijim drugovima. Iz tih su se srednjoškolskih grupa rekrutirali mnogi kasniji vodeći hrvatski književnici s visokim književnim obrazovanjem, koje su stekli i na djelima engleske književnosti. Jedan od najpoznatijih iz kruga oko »Domovine« bio je Franjo Marković. Već od njegovih školskih dana Byron mu je bio veliki uzor, a u kasnijim njegovim djelima odrazila se velika književna kultura, u kojoj je udio engleske književnosti bio najjači (Shakespeare, Macphersonov *Ossian*, Byron, H. T. Buckle, Washington Irving i dr.).

Drugi veliki pisac hrvatske književnosti koji se odlikovao širokom književnom kulturom, bio je August Šenoa. On je čitao mnoge tuđe pisce i vrlo dobro poznao engleske književne prvake (Shakespeare, Scott, Byron i dr.). Na djelima Waltera Scotta Šenoa je izgradio kompoziciju svoga historijskog romana; Shakespeare je ispunio čitav jedan period njegova književnog rada, a da su u krug njegova književnog obrazovanja ulazili i mnogi drugi engleski pisci, dokazuju nam njegovi manji književni radovi (*Kazališna izvješća* i prijevodi).

Velika književna kultura (Adam Smith, John Stuart Mill i Samuel Smiles) pomogla je Josipu Kozarcu da formira svoj ideološki stav u književnosti. Pored ostalih svjetskih pisaca Shakespeare je onaj kome Kozarac zahvaljuje svoj ulazak u književnost i svoj književni razvitak; sam iznosi da je postao »stihotvorac« još u srednjoj školi, kad je upoznao ljepotu Shakespeareovih djela i djelâ ostalih svjetskih pisaca. U svom kulturnom razvoju Kozarac je i dalje ostao u dodiru s engleskom književnošću i njenim najvećim predstavnicima. Shakespeareov je utjecaj na njegov kulturno-književni razvoj i obrazovanje ostao uvijek snažan. Svoja najbolja djela napisao je pod utjecajem Shakespeareovim; bilo mu je dosta da pročita dvadesetak stihova iz kojega Shakespeareova djela da bi mogao i sam pisati.

Već je Čorović, objavljujući *Lektiru Silvija Strahimira Kranjčevića*, naglasio da će oni koji studiraju Kranjčevića morati da »prouče sve duhovne uticaje i veze Kranjčevićeve lektire i njegova pjesničkog stvaranja«. Ta je *Lektira* najbolje ogledalo Kranjčevićeve visoke književne kulture. Književnost na engleskom jeziku zauzima tu jedno od najglavnijih mjesta jer se u njoj nalaze djela mnogih važnijih predstavnika: Shakespearea, Byrona, Dickensa, H. T. Bucklea, Darwina, Shelleyja, Sternea, Marka Twaina, Franklina, Lockea, George Eliotove i Wellsa. Mnogi od ovih engleskih pisaca odigrali su znatnu ulogu u razvoju Kranjčevićeva književnog obrazovanja, a mnogi su ostavili i tragova u njegovoj poeziji (Byron).

Nije uvijek moguće, a i nije nam to glavni cilj, da točno odredimo odnose pojedinih hrvatskih književnika prema engleskoj literaturi; često se njihov odnos nazire samo iz nekih pojedinosti. Tako npr. znamo da je Ante Kovačić naročito volio čitati Shakespearea i Smilesa; da su se u Kumičićevoj knjižnici nalazila djela Shakespeareova; da se u porodici Vladimira Nazora čitao Shakespeare na engleskom, da je Vladimir sam prve svoje pjesme napisao pod utjecajem lektire Shakespeareovih tragedija, a da je i kasnije uvijek ostao obožavatelj Shakespearea; da je Đalski u mladosti čitao englesku književnost i da mu je naročito omililo Bulwer-Lytton; itd.

Svi ti podaci, iako ne govore vrlo mnogo, ipak pokazuju da su svi ovi vodeći hrvatski pisci čitali i poznavali englesku književnost, da su se neki od njih s njom upoznali već u ranoj mladosti i da su pojedini engleski književnici ulazili u književni interes hrvatskih pisaca i da su odigrali važnu ulogu u njihovom književnom razvoju.

8. Potkraj prošlog stoljeća imamo primjera još jačeg udjela engleske literature u književnoj kulturi naših pisaca. Naročito bogatim književnim obrazovanjem i dobrim poznavanjem svjetskih književnosti odlikovao se Stjepan Miletić. Ali engleska mu je književnost bila najbolje poznata i najbliža. Shakespeare je bio ne samo ljubimac Miletićev već i njegov veliki učitelj; glavni dio javnoga i kazališnoga i književnoga rada Miletićeva okarakteriziran je njegovom ljubavlju i interesom za Shake-

spearea. Katkada je to i prelazilo okvir samoga interesa i ugledanja pa je postajalo direktno imitiranje. Ne samo Shakespeare, nego i ostali engleski pisci, a naročito dramatici, pomogli su Miletiću da je za vrijeme svoje intendanture nivo našega kazališta uspio podići tako visoko.

I mlada književna generacija oko đačkog lista »Nade« i kasnije oko »Nove Nade« »školovala« se na djelima engleskih pisaca. Udio engleske književnosti u njihovu književnom obrazovanju veći je nego bi se moglo očekivati. Njihovi prilozi u ta dva časopisa prožeti su odličnim poznavanjem engleskih pisaca, pa jasno pokazuju koje je mjesto u njihovoj književnoj kulturi zauzimala engleska književnost. Njihovi sudovi o nekim pojavama engleske književnosti bolji su nego njihovih starijih drugova iz većih časopisa (članak o Baconu, o Swiftu, o Shelleyju, o Viktorijanskoj književnosti). »Mladi« su oko »Nove Nade« izgrađivali svoje poglede na život i književnost na engleskoj književnosti i njenim prvcima. Oni su npr. na Shelleyju naučili do budu revolucionari, ali su odbijali njegovu preveliku romantičnost; željeli su ostati realni.

Na prijelazu stoljeća došao je do najvećeg izražaja i rad Vladoja Dukata, čija je velika zasluga populariziranje engleske književnosti kod nas. Sigurno je da je on mnogo pridonio da se krug ljudi koji su svoje književno obrazovanje širili ugledanjem na englesku književnost još više povećao. Dukat je svojim priložima u novinama i časopisima, a naročito svojom *Čitankom iz englesko-američke i skandinavске književnosti*¹⁸¹ i *Slikama iz povijesti engleske književnosti*,¹⁸² dao najširu popularnost engleskoj književnosti, koja se na početku 20. stoljeća proučavala i u našim školama.

Tako se poznavanje engleske književnosti postepeno i stalno razvijalo. Od književnika-pojedinaca, koji su se sredinom 19. stoljeća počeli upoznavati s djelima engleske književnosti, razvoj je išao prema velikom broju intelektualaca koji su početkom 20. stoljeća stjecali svoje kulturno i književno obrazovanje velikim dijelom upravo na engleskoj književnosti.

III. ZAKLJUČAK

Vidjeli smo, dakle, da su hrvatski pisci 19. stoljeća imali dosta široku književnu kulturu, u koju je ulazilo i znanje engleskog jezika i poznavanje engleske književnosti u originalu i u prijevodima. Većina pisaca toga doba zanima se i za englesku knjigu, nadahnjuje se njome, iz nje crpe duhovnu hranu, izgrađuje se također i na velikim engleskim piscima kao uzorima i nakon toga stvara književna djela. Oni počinju čitanjem, prelaze na prevođenje i preradbe, i najposlije stvaraju svoja originalna djela koja odišu dahom učitelja. To je već kod svojih suvre-

¹⁸¹ Zagreb 1903, 386 str.

¹⁸² Zagreb 1904, 340 str.

menika opazio Bogović¹⁸³ kada je čisto programatski progovorio o našoj književnosti. »U koliko naši ne bi kadri bili da odmah što izvornog pišu, morali bi se dakako malo obazreti u književstvu srodnih plemena slavenskih . . . , pa zatim i u književstvu ostalih europskih naroda . . . Što se znanstvenog izobražanja tiče – brižljivo čuvati moramo svezu, koja nas odnekad spaja s Europom zapadnom . . . , književstvo zapadnih naroda po nekom smislu do sad i naša svojina bila, jerbo od onuda crpismo svu skoro svetlost uma i duhovnu hranu.«

Primijene li se Bogovićeve riječi i na englesku književnost, vidjet će se da je i ona odigrala važnu ulogu izobrazitelja uma i duha naših pisaca 19. stoljeća. Ne treba to svesti na neposredne utjecaje djela engleskih pisaca na hrvatske pisce, jer su to bili samo uzori koji su stvaraočima naše novije književnosti stajali pred očima, koji su im otvarali nove putove, davali poticaje i nove misli. To su bili utjecaji u duhovnom smislu, na osnovi kojih su se izgrađivale ličnosti pisaca i formirao ukus u jednom određenom smjeru. Lektira iz mladih dana ostavlja dubok trag u duhovnoj izgradnji čovjeka, a kasnije usmjeruje pravac njegova razvoja. Vidjeli smo da je većina naših pisaca prije ili kasnije došla u dodir s engleskom književnošću, da su pojedinci učili jezik da bi iz originala crpli svu ljepotu književnog djela. Njihov intimni život prožet je dahom te kulture, i oni to svakom prilikom pokazuju (korespondencija ili raca). Taj je duhovni utjecaj utoliko važniji što su ne samo književnici nego manje više i svi ljudi od pera prošli kroz tu »školu«, pa je zato cjelokupni odjek engleske književnosti tako širok. Veze su s engleskom književnošću očite, a njezin je udio u književnoj kulturi naših pisaca jasan i vidljiv. Direktni utjecaji su rjeđi, ali direktne veze su česte. One dolaze do izražaja naročito u stvaranju književne atmosfere, duševnog raspoloženja i nazora na svijet, u postavljanju i rješavanju problema. Sve je to naprijed izneseno, pa zato zaključujemo: da je duh engleske književnosti, koji se kod nas odrazio u književnom stvaranju 19. stoljeća, u većini slučajeva bio duh slobode romantičara Byrona ili revolucionara Shelleyja, neumrli duh vječno aktuelnoga Shakespearea, duh Scotta i Dickensa, kojima su se oduševljavali romantici i realisti, stari isto tako kao i mladi.

¹⁸³ *Zadaće naših književnika u sadanje vrijeme*, »Kolo«, Zagreb 1853, knj. 9, str. 81–89.